

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of the Faculty of Divinity of Çukurova University

30. Yıl Özel Sayısı Eylül / September 2022 • 54-74

e-ISSN: 2564-6427 • DOI: 10.30627/cuilah.1159267

HANEFÎ KADISI TARSÛSÎ'NİN KİTÂBÜ'T-TEVÂRÎH'İNİN NUAYMÎ VE İBN TOLUN'UN BİYOGRAFİ ESERLERİNE KAYNAKLIĞI

Kitābu't-Tawārīh that Written by Tarsūsī who One of The Hanafī Qādīs to Source of The Biographical Works of Nuaymī and Ibn Tolun

Ömer SADIKER

Dr. Öğr. Üyesi., Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Bölümü, Adana, Türkiye

Assist. Prof., Çukurova University Faculty of Divinity, Department of Basic Islamic Sciences, Adana, Turkey

01sadiker@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7937-1901>

Hamdi AKBAŞ

Arş. Gör., Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Bölümü, Adana, Türkiye

Res. Assist., Çukurova University Faculty of Divinity, Department of Basic Islamic Sciences, Adana, Turkey

hamdiakbas83@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1362-8118>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/ Received: 08.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 22.09.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.09.2022

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ömer Sadiker-Hamdi Akbaş)

Telif/Copyright: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Published by Çukurova University Faculty of Divinity, 01380, Adana, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

HANEFÎ KADISI TARSÛSÎ'NİN KİTÂBÜ'T-TEVÂRİH'İNİN NUAYMÎ VE İBN TOLUN'UN BİYOGRAFİ ESERLERİNE KAYNAKLIĞI

Kitābu't-Tawārīh that Written by Tarsūsī who One of The Hanafī Qādis to Source of The Biographical Works of Nuaymī and Ibn Tolun

Öz

Mısır'ın Selâhaddin Eyyûbî (ö. 589/1193) tarafından fethinden (567/1171) sonra uygulamaya konulan Şâfiî kâdilkudât tayini Memlûkler'de daha geniş formuna kavuşmuştur. Memlûkler'in ilk yıllarında Şâfiî kâdilkudâtın yanına görevinde yardımcı olmak üzere diğer mezheplerden naibler atanmıştır. Şâfiî merkezli yargı sisteminin anlaşmazlıklara yol açması üzerine I. Baybars'ın emriyle sadece Şâfiîlerden bir kâdilkudât tayin edilmesi uygulamasından vazgeçilmiş önce başşehir Kahire olmak üzere tedricen diğer şehirlerde de icra edilmek üzere dört sünî mezhebin mensuplarına kendi mezheplerine göre hükmedecek kâdilkudâtlar tayin edilmiştir. Uygulama bölgelerde mezhep mensubu âlimlerin, müderrislerin yetişmesinin önünü açmış, buralardan devlet kademesinde görev alan tarihe mâl olmuş ilim adamları yetişmiş ve tarihi kayıt altına alan müverrihler meşhur ilim adamlarının biyografilerini kaleme almıştır. Nuaymî ve öğrencisi İbn Tolun, Memlûk dönemi tarihçilerinin öne çıkan şahsiyetleri arasındadır. Bunların biyografi eserlerinde istifa ettiği kaynaklardan biri de Hanefîler ile Eş'arîler arasındaki görüş ayrılıklarını manzum bir şekilde ilk defa ele alan ve hilafette Kureyşli olmanın şart olmadığını dile getiren Necmeddin Tarsûsî'nin Kitâbü't-Tevârîh'idir. Çalışmanın konusu Kitâbü't-Tevârîh'in Nuaymî'nin ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris'i ile İbn Tolun'un Kudâtü Dimaşk ve el-Kalâidü'l-Cevheriyye adlı eserlerine kaynaklığıdır. Amacı, kaynaklarda Dimaşk tarihi olarak bilinen bu eserlere kısmen de olsa Kitâbü't-Tevârîh'in kaynaklığını ortaya koymak, örnekleri ve delilleriyle ispat etmektir. Yöntemi ise ilgili eserleri içerik ve metin açısından karşılaştırma yöntemidir. Bu üç eserin ikisinde müelliflerin atıfta bulunmaları sebebiyle Kitâbü't-Tevârîh'in kaynaklığını ifade ettikleri görülür. Herhangi bir atfın yapılmadığı Kudâtü Dimaşk'ta ise ikisi arasındaki yoğun benzerlikler sebebiyle Kitâbü't-Tevârîh'in bu esere de kaynaklık ettiğini dile getirmek bilimsel bir zorunluluktur.

Anahtar Kelimeler: Hanefî tabakâtı, Necmeddin Tarsûsî, Kitâbü't-Tevârîh, ed-Dâris fî târihi'l-medâris, Kudâtü Dimaşk.

Abstract

The Shâfiî qādilkudāt designation which was put into practice after the conquest of Egypt by Salâhaddin Ayyûbî (d. 589/1193) obtained a extensive form in the Mamluks period. In the early years of the this period, delegated judge/naibs were appointed from different Sunnī sections to help the Shâfiî qādilkudāt in his missions. Practice of appointment the Shâfiî qādilkudāt was abandoned by the order of Baybars I, when only the appointment of Shâfiî qādis caused disagreements. The members of the four Sunnī sections were appointed first in the capital city of Cairo and thereafter appointed in other cities of Egypt gradually as judges to rule according to their own sections. This practice paved the way for the training of scholars and mudarris in the regions and they who took charge in the state level and became a historical figure and the historians who recorded the history wrote the biographies of them. Nuaymī and Ibn Tolun who student of Nuaymī are among the prominent figures of the Mamluk historians. One of the sources used by them in their biography works is Kitâbu't-Tawārīh which written by Necmeddin Tarsūsī who is the first person as verse to deal with the differences of thoughts between Hanafīs and Ash'aris and stated that it is not necessary to be a Quraysh in the caliphate. The subject of the our study is source of Kitâbu't-Tawārīh for work ad-Dâris fî Târîhi'l-Madâris which written by Nuaymī and work Qudātu Dimask and al-Kalâidu'l-Cavhariyya which written by Ibn Tolun. It's aim in this study is to prove with examples and evidences that Kitâbu't-Tawārīh is a source for these works which are introduced as the history of Damascus in the sources. It's method is the comparing related works in terms of content and text. Therefore, it is a moral obligation to state that Kitâbu't-Tawārīh is a source for this work, due to the intense similarities in Qudātu Dimask which no reference is made, while in two of these three works, the authors express their sources by citation method.

Keywords: Biographies of Hanafī, Necmeddin Tarsūsī, Kitâbu't-Tawārīh, ad-Dâris fî Târîhi'l-Madâris, Qudātu Dimask.

GİRİŞ

Selâhaddîn-i Eyyûbî Mısır'ı fethettikten (567/1171) sonra Şâfiî bir kâdılkudâtı göreve getirmiştir. Memlûkler döneminde de Eyyûbîler'de olduğu gibi kâdılkudâtlar Şâfiîler'den tayin edilmekle beraber yardımcı olarak diğer mezheplerden nâibler atanmıştır. Anlaşmazlıklara yol açması sebebiyle Memlûk Sultanı I. Baybars'ın emriyle sadece Şâfiî kâdılkudât uygulamasından vazgeçilmiş 663 tarihinde başşehir Kahire'de dört sünnî mezhebin¹ mensuplarına kendi mezheplerine göre hükmedecek kâdılkudâtlar tayin edilmiştir. Sünnî mezhep dışındaki mezhepler de yasaklanarak yeni bir hukuk sistemi uygulanmaya konulmuştur. Sonraki yıllarda tedrici olarak bu uygulama Şam başta olmak üzere diğer şehirlerde de icra edilmiştir.² Dört mezhep uygulaması beraberinde mezhep mensubu âlimlerin, müderrislerin yetiştiği medreselerin inşa edilmesinin yolunu açmıştır. Bu medreselerde yetişen âlimler devlet kademelerinin farklı alanlarında görev almışlar ve uygulamaları ile tarihe mal olmuşlardır. Bu bağlamda tarih kitaplarının malzemesi haline gelmişlerdir. Tarih bilincinin gereği, devlet kademelerinde görev yapan bu âlimlerin hayatlarını, görev esnasında karşılaştıkları birikimleri kaleme alanlar, tarihçiler ve biyografi yazarları olmuşlardır.

Klasik kaynaklarda biyografi külliyatını ihtiva eden çalışmalar vefeyât, terâcim, tabakât ve tarih türü kitaplardır. Müellifler, çağdaşlarını ve geçmişte yaşamış öncü şahsiyetleri merkeze alan eserler ortaya koymuşlardır. Memlûkler dönemi önemli şahsiyetlerini kaleme alan eserler de bu kabildendir.³ Biyografi açısından tarihe ışık tutan, eserleriyle şöhret bulmuş yazarlardan biri de Nuaymî (ö. 927/1521) ve öğrencisi İbn Tolun'dur (ö. 953/1546). Nuaymî ve İbn Tolun, Birzâlî (ö. 739/1339), İbn Kesîr (ö. 774/1373) gibi tarihçilerin yanında Necmeddin Tarsûsî'den (ö. 758/1357) ve onun kısa çalışması *Kitâbü't-Tevârîh* adlı eserinden de alıntılarda bulunmuşlardır.

Araştırmamızın merkezinde bulunan *Kitâbü't-Tevârîh* 664-758/1263-1357 yılları arasında yani Şam'da dört mezhepten birer kâdılkudât atanması⁴ uygulanmasının başladığı tarihten müellifin vefatına kadarki süre zarfında bu şehirde Hanefî kâdılkudâtlığı yapan âlimlerin kısa biyografisini⁵ ihtiva etmektedir. O yüzden eser, Hanefî âlimlerin biyografilerini ele alan tarih ve tabakât eseri niteliği taşımaktadır. Eser, Tarsûsî'nin furu-i fıkha dair 1000 beyitlik manzum eseri⁶ *el-Fevâidü'l-fıkhiyye*'nin 13 beyitlik bölümüdür. Tarsûsî *el-Fevâidü'l-fıkhiyye*'yi ayrıca *ed-Dürretü's-seniyye fi şerhi'l-Fevâidi'l-fıkhiyye* adıyla da şerh etmiştir. Böylece 13 beyitte muhtasar olarak verilenler Tarsûsî tarafından biyografik, sosyokültürel ve siyasi açıdan ilavelerle detaylı bir şekilde açıklanmıştır.⁷

Çalışmamızın konusunu Tarsûsî'nin *Kitâbü't-Tevârîh*'inin Dimaşk tarihçisi olarak bilinen Nuaymî ve İbn Tolun'un biyografi eserlerine kaynaklığı teşkil etmektedir.⁸ Çalışmanın amacı da Tarsûsî'nin *Kitâbü't-Tevârîh*'inin Nuaymî ve İbn Tolun'un biyografi eserlerine kaynaklığını delilleriyle ortaya koymaktır.

¹ Memlûkler dönemi Şâfiî-Hanefî mezhepleri arası ilişkiler için bkz. İsmail Şık Ömer Sadıker, Hamdi Akbaş, "Ehl-i Sünnet Teolojik Perspektifinde Kimlik Mücadelesi (Hanefî-Eş'arî Uz(ak)laştırması)". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 22/1 (Haziran 2022):1-17.

² Şükrü Özen, "Kâdılkudât", *DİA*, İstanbul: TVDY, 2001, 24/79.

³ Memlûkler dönemi öne çıkan vefeyât, tabakât ve terâcim eserleri hakkında bilgi için bkz. Fatih Yahya Ayaz, "Memlûkler Döneminin (648-923/1250-1517) Öne Çıkan Vefeyât, Tabakât Ve Terâcim Eserleri", *ÇÜİFD*, 16/2, 1-38, 2016.

⁴ Memlûkler dönemi dört sünnî mezhebin Dimaşk kâdılkudâtlarıyla alakalı nitelikli bir çalışma için bkz. Mehmet Fatih Yalçın, *Bahrî Memlûkler Döneminde Dimaşk Kâdılkudâtları 1266 1382*, Konya: Aybil Yayınları, 2016.

⁵ Tarsûsî'ye ait diğer bir biyografi çalışması için bkz. İsmail Şık, "Necmeddin Tarsûsî'nin "Urcüze fi Vefeyâti'l-A'yân Min Mezhebi Ebî Hanîfeti'n-Nu'mân" Adlı Eseri: Tedkik, Çeviri ve Değerlendirme", *ÇÜİFD*, 17/1 (Haziran 2017).

⁶ Tarsûsî'nin kelama dair bir manzum eseri için bkz. İsmail Şık, "Necmeddin Tarsûsî'nin Urcüzesinde Eş'arî-Hanefî Teolojik Farklılaşmaları", *İTOBIAD*, 6/1, (2017).

⁷ Memlûkler dönemi siyasi olayları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fatih Yahya Ayaz, *Türk Memlûkler Dönemi Saray Ağalığı (Üstâdârlık)*, İFAV, İstanbul 2008; *Memlûkler Dönemi Vezirlik*, İstanbul: İSAM, 2009.

⁸ Necmeddin Muhammed Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire bi a'yânî'l-mietî'l-âşira*, I-III, Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997, I, 158; Abdülhay b. Ahmed el-Hanbelî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût-Mahmûd el-Arnaût, I-XI, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986-1993, X, 210.

Çalışmamızda karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda *Kitâbü't-Tevârîh* metni ile önce Nuaymî'nin *ed-Dâris fi târîhi'l-medâris*'i sonra da İbn Tolun'un *es-Sağru'l-bessâm fi zikri men vüllîye kazâe's-Şam* ile *el-Kalâidü'l-cevheriyye fi târîhi's-Sâlihiyye*'si karşılaştırılmıştır. Selâhaddin el-Müneccid *es-Sağru'l-bessâm fi zikri men vüllîye kazâe's-Şam'ı* *Kuđâtü Dimaşık* adıyla neşretmiştir. Biz de çalışmamızda *Kudâtü Dimaşık* ismini tercih ettik. Bu üç esere öncelik verilmesinin sebebi direkt alıntıların bunlar özelinde olmasıdır. İbn Tolun'un *Kitâbü'l-Gurefi'l-aliyye fi terâcimi müteahhiri'l-Hanefiyye* adlı kitabı da biyografi eseridir. *Kitâbü'l-Gurefi'l-aliyye*'de İmâdüddîn Tarsûsî⁹ ile Necmeddin Tarsûsî¹⁰ geçmekte fakat kitaptaki bilgiler *Kiâbü't-Tevârîh* ile metin açısından benzerlik arz etmemektedir. O yüzden karşılaştırmaya konu olmamıştır.

Tarsûsî'nin *Kitâbü't-Tevârîh*'inin metni çalışmanın sonunda ek olarak sunulmuştur. İlk örneklerde karşılaştırmaya konu olan pasajlara dipnotta genişçe yer verilmiştir. Sonraki dipnotlarda hacmi aşmamak adına ilgili yerlerin verilmesiyle yetinilmiştir. Tamamına erişmek isteyenler dipnotta belirtilen sayfalara ulaşmalıdır.

1. NECMEDDİN TARSÛSÎ

Hanefîler ve Eş'arîler arasındaki görüş ayrılıklarını ele aldığı *Ürcûze fi ma'rifeti mâ beynel-Eşâire ve'l-Hanefiyye mine'l-hulâf fi usûli'd-dîn* adlı manzumesi ve hilafette Kureyşli olmanın şart olmadığını dile getirdiği *Tuhfetü't-Türk* adlı eseri ile bilinen Tarsûsî, hicri 2 Muharrem 720 yılında Mizze'de doğmuş, 4 Şaban 758 yılı Cumartesi günü 38 yaşında Dimaşık'ta vefat etmiştir.¹¹ İlmiye sınıfından bir aileye mensubiyeti sebebiyle 15 yaşında müderris olan Tarsûsî,¹² 2 yıl kadı nablîği de dâhil olmak üzere 24 yaşında başlamış olduğu kâdilkudâtlık görevini vefatına kadar sürdürmüştür.¹³

Kaynaklarda hayatı hakkında malumat bulunması sebebiyle çalışmada detaylıca yer verilmemiş, hayatına yer veren ilgili çalışmalara dipnotta işaret edilmiştir.¹⁴ Fakat ileri sürülen farklı tarihler nedeniyle doğum tarihi hakkında ihtilaf vardır.¹⁵ Bu ihtilafı gidermek adına ayrıca açıklama yapmak yerinde bulunmuştur. Tarsûsî'nin doğum tarihindeki ihtilaf, Tarsûsî ile çağdaş kaynaklar arasındadır. Sonraki kaynaklar ilk kaynaklardaki veriyi nakletmişlerdir. O yüzden ilk kaynaklar üzerindeki ihtilafı tespit etmek yerinde olacaktır.

Safedî (ö. 764) *A'yânü'l-asr*'ında¹⁶ Tarsûsî'nin doğum tarihini 721, Nuaymî ise 2 Muharrem 720 olarak vermektedir. Nuaymî, bu tarihi Ebû'l-Mahâsin Hüseyinî'nin (ö. 765) *Zeyl*'ine dayandırmıştır. Fakat elimizde mevcut olan Hüseyinî'nin *Zeyl*'inin Muhammed Zeğlûl, Salahaddin Münecid ve Muhammed Reşâd tarafından tahkik edilen baskılarında Mizze'de doğduğuna temas edilmiş ise de 2 Muharrem 720 tarihine yer verilmemiştir.¹⁷ Nuaymî'nin elimizde olmayan bir nüsha üzerinden bu kayda ulaşmış olması muhtemeldir. O yüzden önceleri araştırmacıların 2

⁹ Ebû'l-Fazl Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed ed-Dimaşıkî İbn Tolun, *Kitâbü'l-Gurefi'l-aliyye fi terâcimi müteahhiri'l-Hanefiyye*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1924, vr. 156b.

¹⁰ İbn Tolun, *Kitâbü'l-Gurefi'l-aliyye fi terâcimi müteahhiri'l-Hanefiyye*, vr. 17b.

¹¹ Necmeddin Tarsûsî, "Kitâbü't-Tevârîh", *el-Fevâidü'l-fikhiyye*, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey Koleksiyonu, no: Ma 841 34, 190; a.mlf. "Kitâbü't-Tevârîh", *ed-Dürretü's-seniyye fi şerhi'l-Fevâidü'l-fikhiyye*, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey Koleksiyonu, no: Ma 841 34, 195a; Ömer Sadiker, "Şam Hanefî Kadısı Necmeddin Tarsûsî'nin *Kitâbü't-Tevârîh*'i: (Tahkik-Tercüme-Değerlendirme)", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 20 / 1 (Haziran 2020): 176-200, 200; Halîl b. Aybek es-Safedî, *A'yânü'l-asr ve a'vânü'n-nasr*, nşr. Ali Ebû Zeyd vd., I-VI, Beyrut-Dimaşık: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsir-Dâru'l-Fikr, 1998, I, 100; Takiyyüddin Muhammed İbn Râfî, *el-Vefeyât*, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1402, II, 202.

¹² Ebû'l-Fidâ İsmâ'îl b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, I-XXI, Kahire: Dâru Hicr, 1997-1999, XVIII, 364.

¹³ Muharrem Kılıç, "Necmeddin Tarsûsî", *DİA*, İstanbul: TDVY, 2011, 40/114.

¹⁴ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Necmeddin Tarsûsî, *Tuhfetü't-Türk Tarsûsî'nin Siyasetnamesi*, hzr. Muhammed Usame Onuş, edt. Özgür Kavak, Hızır Murat Köse, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018, 11-15; Sadiker, "Şam Hanefî Kadısı Necmeddin Tarsûsî'nin *Kitâbü't-Tevârîh*'i: (Tahkik-Tercüme-Değerlendirme)", 177.

¹⁵ İlgili tarihler için bkz. Yalçın, *Bahrî Memlûkler Döneminde Dimaşık Kâdilkudâtı* (1266 1382), 95.

¹⁶ Safedî, *A'yânü'l-asr ve a'vânü'n-nasr*, I, 100.

¹⁷ Ebû'l-Mehâsin el-Hüseyinî, *Züyûlü'l-iber fi haber-i men gaber*, tah. Ebû Hacer Zeğlûl, Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985, IV, 174; a.mlf. *Min züyûlü'l-iber*, tah. Muhammed Reşat Abdülmuttalib ve Salahaddin Münecid, Küveyt: Matbaatü Hükümeti'l-Kuveyt, 1987, 316.

Muharrem 720 tarihi kaydına Nuaymî'nin *ed-Dâris*'inden naklen ulaşmış olacağı var sayılmıştır.¹⁸ Tarsûsî'nin "*Kitâbü't-Tevarîh*"inin gün yüzüne çıkması ve kendi tarafından doğum tarihinin açıkça belirtilmesiyle bu ihtilaf ortadan kalkmış ve doğum tarihinin 2 Muharrem 720 olduğu kesinleşmiştir. Bu itibarla Nuaymî'nin dolaylı yoldan da Hüseyinî'nin ifadesinin isabetli olduğu da ortaya çıkmıştır.

2. NUAYMÎ VE İBN TOLUN'UN ÇALIŞMAYA KONU OLAN BİYOGRAFİ ESERLERİ

Araştırmaya konu olun ve Tarsûsî'nin eserinden büyük oranda istifade eden üç eser tespit edilmiştir. İlk Nuaymî'nin *ed-Dâris fi târihi'l-medâris*'i, diğer ikisi de İbn Tolun'un *Kudâtu Dımaşk* ile *el-Kalâidü'l-cevheriyye*'sidir. Bunların tercih edilmesinde sebep *Kitâbü't-Tevarîh*'teki biyografik bilgilerin kaynak belirtilerek ya da belirtilmeden neredeyse olduğu gibi *Kitâbü't-Tevarîh*'ten alıntılanmasıdır.

Nuaymî'nin *ed-Dâris fi târihi'l-Medâris*'i isminden de anlaşılacağı üzere medreselerde eğitim vermiş müderrislerin biyografilerini içermektedir. Nuaymî *Kitâbü't-Tevarîh*'te anılan dokuz kadından beşinin bilgilerini Tarsûsî'yi kaynak göstererek aktarmıştır.

İbn Tolun'un *Kudâtu Dımaşk* adlı eseri Şam'ın fethinden müellifin zamanına kadar Dımaşk'ta kadılık yapan kadıların/fakihlerin hal tercümelerini ihtiva etmektedir. Aslında Nuaymî medreseler başlığı altında müderrislerin/kadıların biyografisini ele alırken, öğrencisi İbn Tolun kadıları Şâfiî, Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî olmak üzere taksim ederek kronolojik bir şekilde ele almıştır.

İbn Tolun'un *Kudâtu Dımaşk*'ında dikkat çeken husus Hanefî kadılar başlığı altında ele aldığı 41 kadından ilk dokuzu Tarsûsî'nin aktardığı dokuz Hanefî kadının biyografisiyle birebir benzerlik taşımasıdır. O, Hanefî kadılar bahsinin başında 664 yılında Mısır'daki gibi Dımaşk'ta dört kadı uygulamasının başlandığı bilgisini İbn Kâdî Şühbe'ye dayandırmıştır. Ardından yine aynı eseri işaret ederek İbn Kâdî Şühbe'nin ifadelerinden Hanefî kadıların ilkinin de İbn Atâ olduğunu beyan etmiştir.¹⁹ Sonra da İbn Kâdî Şühbe'den aldığı bilginin sona erdiğini ifade mahiyetinde "intehâ" kelimesini kullanmıştır. İlk kadının İbn Atâ olduğu bilgisini İbn Kâdî Şühbe üzerinden verdikten sonra dokuz kadının hayatı hakkındaki malumatı aktarmıştır. Fakat bu malumat İbn Kâdî Şühbe'nin eserinde yer almamaktadır. Malumatın birebir Tarsûsî'nin *Kitâbü't-Tevarîh*'inden alıntılandığı tespit edilmiştir. Bu durumdan bilgiler Tarsûsî'nin *Kitâbü't-Tevarîh*'inden alınsa da ilk Hanefî kadının İbn Atâ olduğu hususundaki teyidin İbn Kâdî Şühbe'ye dayandırıldığı anlaşılmıştır.

İbn Tolun'un *el-Kalâidü'l-cevheriyye fi târihi's-Salihiyye*'si ise Sâlihiyeli iki tarihçi başta olmak üzere başka tarihçilerin eserlerinden istifade ederek hazırladığı biyografi kitabıdır.²⁰

Çalışmamızda Nuaymî'nin *ed-Dâris*'inden iktibas edilen yerleri sayfa numarası ile verdik. İbn Tolun'un *Kudâtu Dımaşk*'ında ise sayfa numarasına ek olarak satır numaralarını da ilave ettik. Zira Nuaymî genel olarak alıntılacağı yerlerde Tarsûsî'nin manzumesinden aktardığını ifade etmiştir. Bu sebeple ayrıntılı vermeyi lüzumlu görmedik. Fakat İbn Tolun *Kudâtu Dımaşk*'ta neredeyse birebir aktarmasına rağmen manzumeyi kaynak göstermemiştir. Benzerliğin birebir olduğunu göstermek adına hem de okuyucuya kolaylık sağlayacağını düşünerek *Kudâtu Dımaşk*'ı sayfa numarasına ek olarak satır numaralarıyla birlikte vermeyi uygun gördük.

3. NUAYMÎ VE İBN TOLUN'UN BİYOGRAFİ ESERLERİNDE KİTÂBÜ'T-TEVÂRÎH

Kitâbü't-Tevarîh Dımaşk'ta kâdilkudâtlık görevini üstlenen dokuz kadının biyografisini içermektedir. *Kitâbü't-Tevarîh*'te aktarılan malumat Tarsûsî'ye çağdaş tarih kitaplarında kısmen geçmekte ise de onun ifadelerinde yer bulduğu şekliyle detaylı biçimde değildir. Bu düzlemde *Kitâbü't-Tevarîh*'in Dımaşk'ta görev yapan kadıların hayatı hakkında önemli bir yeri vardır. Dokuz

¹⁸ Abdülkadir b. Muhammed en-Nuaymî, *ed-Dâris fi târihi'l-medâris*, thk. İbrahim Şemseddin, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990, I, 479.

¹⁹ İbn Kâdî Şühbe, *el-İ'lâm bi târihi ehli'l-İslâm*, Feyzullah Efendi Koleksiyonu, vr. 170.

²⁰ Ahmed Kavas, "İbn Tolun", *DİA*, İstanbul: TDVY, 1999, 20/416.

kadının biyografisi 2020 yılında “Şam Hanefî Kadısı Necmeddin Tarsûsî'nin *Kitâbü't-Tevârîh'i*: (Tahkik- Tercüme - Değerlendirme)” adlı çalışmada yayınlanmıştır. O yüzden burada kadılarla ilgili biyografik bilgiye yer verilmemiş isimleri ile yetinilmiştir. Bu başlık altında *Kitâbü't-Tevârîh'te* geçen dokuz kadının her biri özelinde çalışmaya konu olan üç eserin benzerlik ve ayrışma yerleri ortaya konmuştur.

3.1. İbn Atâ Abdullah Ezraî (ö. 673)

İbn Atâ, *Kitâbü't-Tevârîh'te* biyografisi aktarılan ilk kadıdır. Nuaymî, *ed-Dâris fi târîhi'l-medâris* adlı eserinde iki yerde İbn Atâ'yı büyük oranda *Kitâbü't-Tevârîh'ten* birebir aktarmıştır. İlki Şafii eğitimi veren Kaymazıyye Medresesi'nin müderrislerinden Sultan Baybars'ı mahkeme eden Şemseddin Şehrezûrî'den söz ettiği yerdedir. Burada Nuaymî, benzer bir mahkemeleşmenin²¹ Baybars ve İbn Atâ arasında da geçtiğine değinmiş ve olayı özetle aktardığını dile getirmiştir. Bu bilgileri Tarsûsî'nin manzumesinin şerhinden aldığı da ifade etmiştir.²² İkincisi de Hanefî medreseler başlığı altında Mürşidiyye Medresesi müderrislerini anlattığı yerdedir. İbn Atâ'nın biyografisine de burada yer vermektedir. Nuaymî, Tarsûsî'nin manzumesinin şerhinden aldığı belirterek İbn Atâ'nın anılan medresede ilk ders veren kişi olduğunu dile getirmekte ardından da Tarsûsî'nin İbn Atâ hakkında verdiği malumat metnini kullanmaktadır. Bunu yaparken çalışmanın Tarsûsî'ye aidiyetini yansıtan birinci tekil söylemlere yani doğum²³ ve vefat tarihi²⁴ rumuzlarını ve onların rakamsal değerlerini ifade eden metne yer vermemiştir.²⁵ Bu ayrıntının dışında verdiği bilgileri manzumeyi kaynak göstererek ifade etmiştir.

İbn Tolun'un Hanefî kadılardan ilk ele aldığı kişi İbn Atâ'dır. O da Nuaymî'de geçtiği şekliyle Tarsûsî'nin İbn Atâ ile ilgili aktarımını olduğu gibi tekrar etmiştir. Bu yüzden İbn Tolun, İbn Atâ ile ilgili bilgileri hocası Nuaymî'nin eserinden alıntılanmış olabilir. Fakat Nuaymî, “Tarsûsî manzumesinin şerhinde şöyle dedi” diyerek bu bilgilerin kaynağını belirtmektedir. Oysa İbn Tolun hocasının yolunu takip etmemiş bilginin kaynağını belirtmemiştir.²⁶

İbn Tolun, *el-Kalâidül-cevheriyye* adlı eserinde *Kudâtü Dımaşk*'ın aksine manzumesinin şerhinden aldığı ifade ederek Tarsûsî'yi kaynak göstermiştir. Mürşidiyye Medresesi başlığı

²¹ İktidar ulema ilişkisi için bkz. Aygül Düzenli, *Memlûkler Döneminde İktidar Ulema İlişkisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2021.

²² Nuaymî, *ed-Dâris*, I, 336.

وقد وقع نحو هذا الكلام للملك الظاهر من قاضي القضاة الحنفية شمس الدين أبي محمد المعروف بالقاضي عبد الله الأذري مدرس المرشدية وهو أول من درس بها وأول من ولي قضاء الحنفية مستقلاً بدمشق وأغلظ على السلطان في خطابه حيث قال بدار العدل: اليد لأرباب الأملاك ولايجل لأحد أن يئازهم في أملاكهم ومن اتحل ما حرم الله فقد كفر فغضب السلطان غضباً شديداً وتغير لونه وقال أنا أكثر انظروا لكم سلطاناً غيري وانفض المجلس على وحشة من السلطان فلما كان الليل أرسل السلطان في طلب القاضي فلما دخل عليه قام له وعظمه وخلع عليه ونزل مجبوراً معظماً لخصت ذلك من شرح الطرسوسي

²³ Tarsûsî'nin *Kitâbü't-Tevârîh'i* manzum ve şerhi ile yayınlandığı için “Ömer Sadiker, “Şam Hanefî Kadısı Necmeddin Tarsûsî'nin *Kitâbü't-Tevârîh'i*: (Tahkik-Tercüme-Değerlendirme)”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 20 / 1 (Haziran 2020): 176-200” adlı çalışmadaki Arapça metni kaynak gösterilecektir. “Kâdî Abdullah şiirde “هصت” rumuzuyla belirttiğim üzere 595 senesinde doğmuştur. Çünkü rumuzdaki “he” 5, “sad” 90 ve peltek se” ise 500'ü ifade etmektedir.” Sadiker, “Şam Hanefî Kadısı Necmeddin Tarsûsî'nin *Kitâbü't-Tevârîh'i*: (Tahkik-Tercüme-Değerlendirme)”, 193.

²⁴ “Vefat tarihi nazımda ve fi ceah sözümde görüldüğü üzere cim, ayın ve sonunda noktalı ha ile “جعج” şeklindedir. Cim üç, ayın yetmiş ve ha da altı yüz sayısına tekabül eder.” Sadiker, “Şam Hanefî Kadısı Necmeddin Tarsûsî'nin *Kitâbü't-Tevârîh'i*: (Tahkik-Tercüme-Değerlendirme)”, 194.

²⁵ Nuaymî, *ed-Dâris*, I, 443.

قال قاضي القضاة النجم الطرسوسي في شرح منظومته: إن أول من درس بها الشمس بن عطاء حيث قال فيه: قاضي القضاة شمس الدين أبو محمد عبد الله بن محمد بن عطاء بن جبير بن جابر بن وهيب الأذري الحنفي المعروف بالقاضي عبد الله...

²⁶ Şemseddin Muhammed İbn Tolun, *es-Sağru'l-bessâm fi zikri men vülliyê kazâe's-Şam*, thk. Selahattin Münecid (*Kudâtü Dımaşk*), , Dımaşk: Matbûâtü'l-Mecmai'l-Arabî 1956, 187. (Eser buradan itibaren *Kudâtü Dımaşk* olarak zikredilecektir.)

فقد علم من كلام الشيخ تقي الدين المذكور أن أول من ولي قضاء الحنفية بدمشق مستقلاً شمس الدين أبو محمد عبد الله بن محمد بن حسن بن عطاء بن جبير بن جابر بن وهيب الأذري الحنفي المعروف بالقاضي عبد الله. مولده سنة تسع وتسعين وخمس مئة. تفقه على العلامة رشيد الدين سعيد بن علي البصري، وقاضي القضاة صدر الدين علي بن أبي القاسم البصري. واتفق أن والده كان حنبلياً المذهب، وكان يتغالي في الشيخ الفقيه الولي القطب عبد الله اليونيني البعلبكي، ورحل إليه إلى بعلبك، وأقرأ ولده عبد الله القرآن على الشيخ الفقيه، ثم استأذنه فيم يشغل به ولده فأشار الشيخ الفقيه أن يشغله على مذهب الإمام الأعظم أبي حنيفة. فاشتغل وحفظ القديري ورحل إلى دمشق

altında rumuz ve açıklamasının dışında Abdullah Ezraî hakkında *Kitâbü't-Tevârih*'te bulunan metni olduğu gibi aktarmıştır.²⁷

3.2. Mecdüddin İbnü'l-Adîm (ö. 677)

Nuaymî, İbnü'l-Adîm'i Hanefî medreseler başlığı altındaki el-Hâtûniyyetü'l-Cevvâniyye müderrisi olarak ele almıştır. Tarsûsî'de bulunan malumatı, manzumenin şerhini kaynak göstererek "Tarih nazımda "ديخ" harfleriyle ifade edilmiştir. "Dal" dört, "ya" on "hi" da altı yüz değerindedir" sözü dışında olduğu gibi aktarmıştır.²⁸

İbn Tolun, *Kudâtü Dimaşk* eserinde aynı bilgilere yer vermiş, fakat Nuaymî'nin aksine Tarsûsî'ye herhangi bir atıfta bulunmamıştır.²⁹

3.3. Sadreddin Ezraî (ö. 677)

Nuaymî, Sadreddin Ezraî'yi Hanefî medreseler başlığı altında ez-Zahiriyyetü'l-Cevvâniyye Medresesi müderrisi olarak vermiştir. Buradaki malumatta Tarsûsî'yi kaynak göstermemiştir. Tarsûsî'nin metniyle bazı cümlelerde benzerlik taşısada büyük oranda farklılıklar vardır. Girişte Tarsûsî'nin metninde yer olmayan övgüler, sonunda da Sadreddin Süleyman'a ait bir şiir bulunmaktadır.³⁰

İbn Tolun *Kudâtü Dimaşk*'ta doğum tarihinin belirtildiği şiirdeki remiz ve onun tarihsel açıklaması³¹ dışında Tarsûsî'nin metnini olduğu gibi alıntılanmıştır. Buna rağmen Tarsûsî'yi kaynak göstermediği görülür.³²

²⁷ Şemseddin Muhammed İbn Tolun, *el-Kalâidü'l-cevheriyye fî târihi's-Sâlihiyye*, thk. M. A. Dehmân, Dimaşk: Mutbûâtü Mecma'l-Lügati'l-Arabiyye, 1980, 230-232.

عبد الله الأزرعي «قلت» قال قاضي القضاة النجم الطرسوسي في شرح منظومته : ان اول من درس بها قاضي القضاة شمس الدين ابو محمد عبد الله ابن محمد بن عطاء (١) بن جبير بن جابر بن وهيب الأزرعي الحنفي المعروف بالقاضي عبد الله ميلاده سنة تسع (٢) وتسعين وخمسمائة تفقه على الشيخ رشيد الدين سعيد بن علي البصري ، وقاضي القضاة صدر الدين علي بن ابي القاسم البصري واتفق أن والده كان حنبلي المذهب كان يتغالي في الشيخ الفقيه اليونيني البعلبكي ورحل اليه الى بعلبك ، وقرأ ولده عبد الله المشار اليه القرآن على الشيخ الفقيه ، ثم استأذنه فيم يشغل به ولده ، فأشار الشيخ الفقيه بان يشغله على مذهب الامام الاعظم ابي حنيفة رضي الله تعالى عنه ، فاشتغل وحفظ القدوري ورحل الى دمشق

²⁸ Nuaymî, *ed-Dâris*, I, 393.

واما ابن أبي جرادة فقال الشيخ نجم الدين الطرسوسي في شرح منظومته قاضي القضاة مجد الدين أبو محمد عبد الرحمن ابن الصاحب الكبير كمال الدين بن عمر بن أحمد بن هبة الله بن يحيى بن زهير بن هارون بن موسى بن عيسى بن عبد الله بن محمد بن أبي جرادة ميلاده بطلب سنة أربع عشرة وستمئة كان إماماً جليلاً فاضلاً ديناً متعبداً متقشفاً مواظباً على ورده من التوافل ممدوحاً رئيساً لم يزل من أول عمره عند الناس معظماً حتى قيل إنه في حياة والده كان يرجح عليه مع جلالة والده درس بطلب ودمشق ومصر فدرس بدمشق بالختونية العصمتية، وهو أول من درس بالمدرسة الظاهرية بالقاهرة وحضر السلطان درس وسمع بحته ومناظرته وتأثر هو عن الناس حتى تكاملوا فلما حضر قام له السلطان وتلقاه ...

²⁹ İbn Tolun, *Kudâtü Dimaşk*, 189.

ثم ولي القضاء بعده قاضي القضاة مجد الدين أبو محمد عبد الرحمن ابن الصاحب الكبير كمال الدين عمر بن أحمد بن هبة الله بن يحيى بن زهير بن هارون بن موسى بن عيسى بن عبد الله بن محمد بن أبي جرادة الحلبي الحنفي. مولده بطلب سنة أربع عشرة وست مئة. كان إماماً جليلاً، فاضلاً، ديناً، متعبداً، متقشفاً، مواظباً على ورد من التوافل، ممدوحاً، رئيساً. ولم يزل من أول عمره معظماً عند الناس حتى قيل إنه كان في حياة والده يرجح عليه مع جلالة والده. درس بطلب ودمشق ومصر فدرس بدمشق بالختونية العصمتية، وهو أول من درس بالمدرسة الظاهرية بالقاهرة وحضر السلطان درسه وسمع بحته ومناظرته وتأخر هو عن الناس حتى تكاملوا فلما حضر قام له السلطان وتلقاه..

³⁰ Nuaymî, *ed-Dâris*, I, 418.

(المدرسة الظاهرية الجوانية)

البيرية الصالحية قد تقدم محلها وأنها على الفريقين الحنفية والشافعية وترجمة واقفها وأن أول من درس بها الشيخ صدر الدين سليمان من الحنفية وهو قاضي القضاة الصدر سليمان بن أبي العز بن وهيب بن عطاء أبو الربيع الحنفي الأزرعي صاحب الجامع الصغير شنيخ...الحنفية في زمانه وعالمهم شرقاً وغرباً يا صاحبي قفا لي وانظرا عجباً ... أني به الدهر فينا من عجائبه البدر أصبح فوق الشمس منزلة ... وما العلو عليها من مراتبه

³¹ "Bu tarih nazımda "دصت" yani dal, sad ve peltek se harfleriyle remz edilmiştir." Sadıker, "Şam Hanefî Kadısı Necmeddin Tarsûsî'nin *Kitâbü't-Tevârih*'i: (Tahkik-Tercüme-Değerlendirme)", 195.

³² İbn Tolun, *Kudâtü Dimaşk*, 191.

ثم ولي القضاء بعده قاضي القضاة صدر الدين سليمان بن أبي العز بن وهيب بن عطاء الحنفي صاحب الجامع الكبير مولده سنة أربع وتسعين وخمس مئة، وتفقه على الشيخ جمال الدين الحصري، وولي قضاء القضاء بالقاهرة في أيام السلطان الملك الظاهر بيبرس، وحج زميله، وكان قلده القضاء حيث حل ركاب السلطان. وكان يحبه ويعظمه ولا يفارقه في غزواته. ثم استعفى من القضاء بالقاهرة، وعاد إلى الشام فلما وصل إلى دمشق أقامدة قليلة، ثم مات ابن العديم فعرض عليه المنصب فقبل وبادر مدة قليلة إلى أن مات. ودرس بالظاهرية بدمشق بعد عوده من القاهرة، وهو أول مدرس بها قبل فراغها. وتوفي ليلة الجمعة سادس شعبان سنة سبع وسبعين وست مئة، ودفن بترتبه بالقرب من الجامع الأفرمي رحمه الله تعال

3.4. Hüsameddin Râzî (ö. 699'tan sonra)

Nuaymî, Kādî Hüsameddin ile ilgili bilgiyi *el-Vâfi bi'l-vefeyât* adlı eserini kaynak göstererek Safedî'den aktarmaktadır.³³ Hüsameddin Râzî hakkında Tarsûsî'den direk alıntı yapmamıştır. O yüzden verilen bilgilerde Tarsûsî'nin *Kitâbü't-Tevârîh*'i ile arasında içerik açısından paralellikten söz edilebilir ise de aktarım şekli, biçimi ve ifade yönüyle birbirinden farklılık göstermektedir.

İbn Tolun *Kudâtu Dımaşk*'ta birebir Tarsûsî'den istifade etmiştir. Fakat Aksaray'da doğduğunu ifadeden sonra şiirde belirtilen rumuz ve açıklamasına³⁴ yer vermemiştir. Ayrıca 889 tarihli Asım Bey nüshasında metinde bulunmayan fakat metnin alt kısmına ilave edilen "Dımaşk'ta ikamet etmiş ve orada müderrislik yapmıştır. 677 senesi Ramazan ayında kâdilkudâtîğe başlamıştır."³⁵ cümleleri de yer almamaktadır. Metnin altında kayıtlı olmasından dolayı muhtemelen gözden kaçmış olmalıdır.

Metnin Tarsûsî'ye özgünlüğünün kanıtı olan kadının kaybolup bulunamadığı ibaresinden sonraki "Buna işaret için şiirimde 'طصح' yani tı, sad ve hı harfleriyle remzedilen tarihte Razi kayboldu şeklinde ifade ettim de öldü demedim. Çünkü ölümü bu tarihte gerçekleşmedi."³⁶ cümlesi ile yine devamında "Ben kadının oğlu Celeleddin ile görüştüm, o hala..."³⁷ ifadelerine de İbn Tolun'un eserinde yer verilmemiştir.³⁸

3.5. Celeleddin Ahmed (ö. 745)

Nuaymî, Kassâiyye Medresesi başlığı altında Tarsûsî'den aldığını belirterek Celeleddin Ahmed'in doğum tarihini, Harput'taki kadılığını, babası Hüsameddin'e niyabet ettiğini ve müstakil olarak kadılığa atandığı yılları, müderrislik yaptığı medreseleri ve vefat tarihini aktarmıştır. Tarsûsî'de mevcut olan bütün bilgileri birebir alıntılanmamıştır. Fakat yazma nüshalarda karışık ve birbirinden farklı olarak verilen niyabeten ve asaleten kadılık tarihlerini açıklığa kavuşturmuştur. Bu bağlamda niyabeten kadılık tarihinin 696 ve asaleten kadılığının da 697 tarihi olduğunu belirtmiştir. Karışıklığın bilincinde olduğunu ihsas edercesine karışıklığa neden olan birbirine benzeyen *sitt* ve *seb'* kelimelerini kodlamış ve hecelemiştir.³⁹ Böylece tarihteki karışıklık netliğe kavuşmuştur.

İbn Tolun ise kaynak göstermeden Tarsûsî'nin metnini bazı harf farklılıkları dışında birebir alıntılanmıştır. Fakat daha öncekilerde olduğu üzere "Doğum tarihi nazımda nun ve ha-i mu'ceme ile enah şeklindedir." ve "Vefat tarihi nazımda mu'ceme ile hemezdir." ibaresine yer vermezken cin taifesinden bir kadın ile evliliğinin doğruluğu hususunun sorgulandığı "Nitekim bu olayı kendisine soranlardan bazısı bana, onun "evet" cevabını verdiğini, bazıları da inkâr ettiğini söylemiştir." ibaresine yer vermiştir.⁴⁰ Burada "Bazısı bana söyledi." cümlesindeki "bana" ile

³³ Safedî, Halil b. Aybek, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût-Türkî Mustafa, I-XXIX, , Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî. 2000, XI, 305; Nuaymî, *ed-Dâris*, I, 394.

³⁴ "Nazımda tarih "ح" elif-lam-hı harfleriyle remz edilmiştir." Sadiker, "Şam Hanefî Kadısı Necmeddin Tarsûsî'nin *Kitâbü't-Tevârîh*": (Tahkik-Tercüme-Değerlendirme)", 195.

³⁵ İbn Tolun, *Kudâtu Dımaşk*, s. 191 str. 4.

³⁶ İbn Tolun, *Kudâtu Dımaşk*, s. 191 str. 21.

³⁷ İbn Tolun, *Kudâtu Dımaşk*, s. 191 str. 22.

³⁸

حسام الدين الرازي
ثم تولى القضاء بعده قاضي القضاة حسام الدين أبو الفضائل الحسن بن أحمد بن الحسن بن أنوشروان الرازي الحنفي. مولده في ثالث المحرم سنة إحدى وثلاثين وست مئة باقرا، وقدم الشام سنة خمس وسبعين وست مئة، وستاب نظام الدين أحمد بن الشيخ جمال الدين الحصري وولده قاضي القضاة جلال الدين والقاضي شمس الدين الملطي في سنة ست وتسعين. وولاه السلطان لاجين قضاء القضاة بالقاهرة عوضاً عن قاضي القضاة شمس الدين السروجي. ولما لبس الخلعة من عند السلطان ونزل إلى القاهرة للحكم والسروجي في بيته بالمدرسة خرج يتلقاه إلى صحن المدرسة، فلما سلم عليه قال السروجي له: أشتهي من إحسان مولانا أن يتفضل علي بالبيت الذي أنا فيه بهذه المدرسة فإن الأولاد ألفوا به. وكان قاضي القضاة حسام الدين لا يعلم أن السروجي ساكن في المدرسة. فقال له: مولانا! أنت ساكن بهذه المدرسة؟ فقال: نعم. فوقف مكانه وقال له: لك علي أن لا أدخلها لا حاكماً ولا مدرسا. ثم رجع منها وراح إلى مدرسة أخرى غيرها فجلس بها وحكم. فكان السروجي يقول: ما رأيت مثل هذا الرجل، كنت أتمنى أن يترك لي بيتاً في مدرسته ترك لي البيت والمدرسة وخرج ولم يحكم في مكاني الذي كنت أحكم فيه. فلما أقبل لاجين عاد إلى دمشق في ذي الحجة سنة ثمان وتسعين على عادته في القضاء والتدريس وغير ذلك، فلما كانت سنة تسع وتسعين وجزت الفتنة العامة من التتار وهي وقعة قازان ملك التتار، خرج قاضي القضاة حسام الدين المذكور للقاء العدو والغزو وشهد المصافى وفقد في الوقعة ولا يعرف خبره، وقيل إن غلامه كان آخر عهده به أنه قال له: اسقني. فسقاه، ثم حمل في العدو وغاب عن الغلام. وكان ولده يتوقع مجيئه وربما قال له بعض الفرنج في وقت إنه مأسور بقبرص، وأنه طلب منه ذهاباً كثيراً حتى يفتكه به والله أعلم بما كان من أمره رحمه الله تعالى.

³⁹ Nuaymî, *ed-Dâris*, I, 435.

⁴⁰ İbn Tolun, *Kudâtu Dımaşk*, 192, str. 16.

kastedilen büyük ihtimalle Necmeddin Tarsûsî'dir. Zira Celaleddin'le görüşenler hicri 745 yılında hayatta olmalıdır. Hicri IX. yüzyılın son çeyreğinde doğan İbn Tolun'un dile getirdiği görüşmeyi kendisinin yaşamış olma ihtimali yoktur. İbn Tolun'un, Celaleddin ile görüşen birisiyle görüşmüş olma ihtimali vardır. Fakat aynı ifadenin Tarsûsî'de bulunması bu olasılığı ikinci plana itmektedir. Böylece eserde bilgilerin Tarsûsî'ye ait olduğunun kanıtı olan birinci tekil söylemlere yer verilmediği görülmüştür.

İbn Tolun'un *Kudâtü Dımaşk* eserinde Tarsûsî'yi kaynak göstermediği için ona ait birinci tekil söylemlere yer vermemesi, metnin genel akışı açısından isabetli bir yaklaşımdır. Fakat bu prensip "Bazısı bana söyledi." ifadesinde göz ardı edilmiştir. Dolayısıyla İbn Tolun'un Tarsûsî'nin eserinden bazı tasarruflarda bulunarak aktardığı ispatlanmış olur.

3.6. Şemseddin İbnü'l-Harîrî (ö. 728)

Nuaymî, İbnü'l-Harîrî'nin biyografisini Hanefî fikhının okutulduğu Feraşâhiyye Medresesi başlığı altında ele almıştır. Manzumesinin şerhini kaynak göstererek doğum ve vefat tarihinin remzi ve açıklaması dışında Tarsûsî'nin metnini olduğu gibi aktarmıştır. Hatta burada Tarsûsî'nin kendine nispetle birinci tekil olarak ifade ettiği "babam, amcam, anne tarafımdan dedem ve şeyhimiz Kahfazî, bana ulaşan bilgiler" gibi söylemlere de yer vererek metindeki özgün kelimeleri değiştirme hususunda herhangi bir tasarrufta bulunmamıştır.⁴¹

İbn Tolun'un metni ise bazı cümle farklılıkları dışında bütünüyle Tarsûsî'nin metniyle birebirdir. Nuaymî'de de olduğu gibi doğum ve vefat tarihlerinin remzi ve onların tarihsel açıklamalarına yer vermemiştir.⁴² Her iki kaynakta tarihî verilerin remzi ve sayısal açıklamalarına yer vermemesinin nedeni olarak eserinde Tarsûsî'nin manzumesine yer vermemesi ileri sürülebilir. Onun yerine İbn Tolun'un, hocası Nuaymî'den almış olabileceği ileri sürülebilir. Fakat İbn Tolun, Nuaymî'de de yer alan Tarsûsî'nin birinci tekil söylemlerine de yer vermemiştir. Onları kaldırmış ya da genel bir ifadeyle değiştirmiştir. Örneğin "babam, amcam, dedem ve şeyhimiz" ifadelerini metinden çıkarırken,⁴³ "güvenilir kimselerden bana ulaştığına göre"⁴⁴ birinci tekil söylemini de "güvenilir kişilerden aktarıldığına göre" şeklinde meçhul kalıpta değiştirmeyi tercih etmiştir.⁴⁵

İbn Tolun, Şemseddin İbnü'l-Harîrî'yi *el-Kalâidü'l-cevheriyye*'de Mürşidiyye Medresesi altında Tarsûsî'nin manzumesinin şerhinden alındığını ifade ederek aktarmıştır. Rumuz ve açıklamaları dışında Tarsûsî'nin metnini ciddi bir tasarrufta bulunmaksızın neredeyse birebir kullanmıştır. Ayrıca İbn Tolun, burada Tarsûsî'nin "babam, amcam, dedem, bana" gibi birinci tekil söylemlerine de yer vermiştir.⁴⁶

3.7. Şemseddin Ezraî (ö. 712)

Nuaymî, Şemseddin Ezraî'yi Alemiyye Medresesi'nde ele almıştır. Remiz ve açıklamaları dışında doğumundan Dımaşk'taki bir yıllık kadılığına kadar anlatıları Tarsûsî'nin metniyle neredeyse birebir örtüşmektedir. Ardından Tarsûsî'de bahsi geçen Zahirîyye Medresesi'ndeki İbnü'l-Harîrî ve Şeref b. Beşâra arasında Ezraî'nin kadılık süresi hususunda görülen rüya müzakeresinin ve İbnü'l-Harîrî'nin azledilme gerekçesinin aktarıldığı pasajlar atlanarak Ezraî'nin

... ومما يحكى عنه من العجائب أنه تزوج بجنبة وهو متوجه إلى الشام وبقيت تعاوده مدة، واختلف في النقل عنه في وقاعها فقال لي بعض من سأله عن ذلك أنه قال نعم، وبعضهم أنكروه...

⁴¹ Nuaymî, *ed-Dâris*, I, 433.

⁴² İbn Tolun, *Kudâtü Dımaşk*, 193, str. 4.

⁴³ İbn Tolun, *Kudâtü Dımaşk*, 193, str. 7, 10.

⁴⁴ Sadiker, "Şam Hanefî Kadısı Necmeddin Tarsûsî'nin *Kitâbü't-Tevârîh*'i: (Tahkik-Tercüme-Değerlendirme)", 197.

...وبلغني ممن أتق به أنه امتنع عن ركوب البريد وركب بغلته...

⁴⁵ İbn Tolun, *Kudâtü Dımaşk*, 193, str. 20-21.

... وحكى من يوثق به أنه امتنع عن ركوب البريد وركب بغلته...

⁴⁶ İbn Tolun, *el-Kalâidü'l-cevheriyye*, 232-233.

...وتفقه عليه والدي وعمي وقاضي القضاة برهان الدين بن عبد الحق...

vefat tarihi verilmiştir. Fakat Nuaymî genelde yaptığının aksine bu bilgilerin kaynağını belirtmemiştir.⁴⁷

İbn Tolun ise *Kudâtü Dımaşk*'ta doğum ve vefat tarihlerini ifade eden remiz ve açıklamaları dışında Nuaymî'de bulunmayan pasajları da dâhil ederek Tarsûsî'nin metnini kaynağını belirtmeden aktarmıştır.⁴⁸ İbn Tolun'un Nuaymî'de bulunmayan ama Tarsûsî'de bulunan bir veriyi birebir aktarması, Tarsûsî'nin eserine ulaştığını ispatlar. Böylece onun Tarsûsî'den değil de hocası Nuaymî'den seçki yapma ihtimali ortadan kalkmış olur. Fakat İbn Tolun metin içerisinde Tarsûsî'nin birinci tekil ifadeyle dile getirdiği "ceddim"⁴⁹ ifadelerine yer vermemiştir.⁵⁰ Bu da İbn Tolun'un sadece Nuaymî'nin değil Tarsûsî'nin de eserine ulaştığını fakat onda tasarrufta bulunduğunu teyit eder.

İbn Tolun, *el-Kalâidü'l-cevheriyye* eserinde Alemiyye Medresesi müderrisleri başlığı altında Tarsûsî ve eserine herhangi bir atıfta bulunmadan "Velayeti bir sene sürmüştür." cümlesine kadar Tarsûsî'nin eserinden alıntılar yapmıştır. *Kudâtü Dımaşk*'ta müderrislik yaptığı dört medreseyi açıkça zikreden İbn Tolun, *el-Kalâid*'de Alemiyye Medresesi başlığında Alemiyye Medresesi'nin dışında müderrislik yaptığı yerlere "ve diğerlerinde" diyerek sadece işaret etmiştir.⁵¹ Böylece metnin aktarımında tasarrufta bulunmuştur.

3.8. Sadreddin Busrâvî (ö. 727)

Nuaymî, Sadreddin Busravî ile kısa malumat dışında bilgi vermemiştir.⁵² Bu bilgiler, Tarsûsî'den alıntı olduğu iddia edilecek şekilde ve boyutta değildir.

İbn Tolun ise *Kudâtü Dımaşk*'ta Tarsûsî'de bulunan veriyi neredeyse aynıyla aktarmıştır.⁵³ Fakat *Kudâtü Dımaşk*'ta Sadreddin Busravî'nin Mürşidiyye Medresesi müderrisliği ile *Ziyâdât* adlı eseri bilmesiyle şöhret olduğu bilgisi yer almamaktadır. Bu da onun ulaştığı nüshalar hakkında bize ipuçları vermektedir. Bu bilgiler 1004 istinsah tarihli Kayseri Raşit Efendi ile tarihsiz Millet Kütüphanesi nüshasında bulunmamaktadır.⁵⁴ Onun tarihsel açıdan 1004 tarihli nüshasına ulaşma imkânı yoktur. Bu durumda ya tarihsiz nüsha olan Millet nüshasına ulaşmıştır. Ya da bu bilgilerin bulunduğu 889 tarihli Köprülü nüshasına ulaşmış ama verileri almamıştır. Bunlara ilaveten eserinde Tarsûsî'nin tekil olarak kullandığı "şeyhimiz Kahfâzî", "dayımın söylediği benim de işittiğim şiiri",⁵⁵ "anne tarafından dedem ve babam"⁵⁶ ifadelerine yer vermemiş, verileri Tarsûsî'ye aidiyeti ifade eden kalıplardan soyutlayarak aktarmıştır.

3.9. İmâdüddin Tarsûsî (ö. 748)

Nuaymî, *ed-Dâris*'te İmadüddin Tarsûsî'nin biyografisini Hanefî en-Nuriyyetü'l-Kübrâ Medresesi başlığı altında ele almıştır. Remiz ve açıklamalarından başka *Kitâbü't-Tevârîh*'te yer alan feraiz, fıkıh ve Kurân hafızlığındaki maharetine, kıldırıldığı teravîhler ve haccına yer vermemiştir. Mizze'yi öven şiirini alıntıladıktan sonra arkadaşları arasında irticalen söylediği şiire de temas etmemiştir. Nuaymî, bunların dışındaki malumatı Necmeddin Tarsûsî'yi kaynak göstererek olduğu gibi aktarmıştır.⁵⁷

⁴⁷ Nuaymî, *ed-Dâris*, I, 429-430.

⁴⁸ İbn Tolun, *Kudâtü Dımaşk*, 194-195.

⁴⁹ Sadiker, "Şam Hanefî Kadısı Necmeddin Tarsûsî'nin *Kitâbü't-Tevârîh*'i: (Tahkik-Tercüme-Değerlendirme)", 198.

... وكان سبب عزله جدي أفضى القضاة شمس الدين رحمه الله فانه كان له بيت بالمدرسة النورية...

⁵⁰ İbn Tolun, *Kudâtü Dımaşk*, 194, str. 17.

... وكان سبب عزله أفضى القضاة شمس الدين بن العز فإنه كان له بيت بالمدرسة النورية...

⁵¹ İbn Tolun, *el-Kalâidü'l-cevheriyye*, 207.

⁵² Nuaymî, *ed-Dâris*, I, 387.

⁵³ İbn Tolun, *Kudâtü Dımaşk*, 195-196.

⁵⁴ İlgili bilgileri detaylı görmek için bkz. Sadiker, "Şam Hanefî Kadısı Necmeddin Tarsûsî'nin *Kitâbü't-Tevârîh*'i: (Tahkik - Tercüme - Değerlendirme)", 198.

⁵⁵ İbn Tolun, *Kudâtü Dımaşk*, 195, str. 10, 18

⁵⁶ İbn Tolun, *Kudâtü Dımaşk*, 196, str. 3.

⁵⁷ Nuaymî, *ed-Dâris*, I, 478-479.

İbn Tolun, *Kudâtü Dimaşk*'ta remiz ve açıklamaların dışında Tarsûsî'nin metnini kaynak göstermeksizin olduğu gibi aktarmıştır.⁵⁸ Fakat Tarsûsî'nin, İmadüddin'in Mizze şiirini kendisine okuduğunu ifade eden "bana okuduğu"⁵⁹ ifadesiyle irticalen şiirini ifade ederken kullandığı "babam"⁶⁰ kelimelerine yer vermemiştir.⁶¹ Biyografinin sonunda da daha önceki Hanefî şahsiyetlerde takip etmediği bir yola gitmiş, Hüseyinî'nin *Zeyl*'ini kaynak göstererek İmadüddin'in biyografisini alıntılamıştır.⁶²

3.10. Necmeddin Tarsûsî (ö. 758)

Tarsûsî *Kitâbü't-Tevârih*'inde biyografisi hakkında remiz ve açıklaması ile Mizze'deki doğum tarihi bilgilerini vermiş bundan başka bir açıklamada bulunmamıştır.⁶³

Nuaymî, Tarsûsî'nin biyografik bilgilerine Tarsûsî'nin kendi eserinden atıfta bulunmamıştır. Daha da ilginç manzumenin şerhine ulaşmasına ve oradan bilgiler vermesine rağmen doğum tarihini Tarsûsî'nin kendisinden değil, Hüseyinî'nin *Zeyl*'inden iktibas ederek ifade etmiştir.⁶⁴ Oysa Hüseyinî'nin elimizde bulunan *Zeyl* nüshasında söz konusu tarih bulunmamaktadır. Bununla beraber tahkikte kullanılmayan başka bir yazma nüshadan bu bilgiye ulaşmış olması muhtemeldir.

Nuaymî ve İbn Tolun'un, Necmeddin Tarsûsî'nin biyografisinde hangi kaynaklardan yararlandıkları ve kaynakların birbiriyle uyumunu ele almakta yarar vardır. Bunu ortaya koymak adına önce Nuaymî ardından da İbn Tolun'un eserlerine temas edeceğiz.

Nuaymî, Necmeddin Tarsûsî ile ilgili malumatı *ed-Dâris* adlı kitabında medreseler başlığı altında farklı kaynaklardan alıntılamıştır. Bunları şöyle sıralayabiliriz: İkbâliyye Medresesi başlığı altında Birzâlî (ö. 739) ve İbn Kesîr'i (ö. 774);⁶⁵ Şibliyye Medresesi başlığı altında Zehebî (ö. 748), Ebû'l-Mahâsin Hüseyinî (ö. 765) ve İbn Kesîr'i;⁶⁶ en-Nuriyyetü'l-Kübra Medresesi başlığı altında da Hüseyinî'yi kaynak göstermiş, aynı başlık altında herhangi bir kaynaktan alıntı yapmadan kendi açıklamalarına da yer vermiştir.⁶⁷

Açıklamaya İkbâliyye ile başlayacak olursak, Nuaymî'nin *ed-Dâris*'inde geçen Birzâlî'nin⁶⁸ ifadesine göre Tarsûsî'nin müderrisliğe başlaması, İkbâliyye Medresesi müderrisi olan İbnü'l-Acemî'nin 734 yılı Şevval ayının ortası Cumartesi gecesini vefatından sonra Şevval'in 24'ü Pazartesi günüdür. Derse kadılar, baş müderrisler, fakihler katılmış Tarsûsî'nin zekâsı, uyanıklığı, idraki, adabı, fesahatı, yaşının küçüklüğüne rağmen duruşundaki asaletine hayran kalmışlardır. Nuaymî

⁵⁸ İbn Tolun, *Kudâtü Dimaşk*, 196-198.

⁵⁹ Sadiker, "Şam Hanefî Kadısı Necmeddin Tarsûsî'nin *Kitâbü't-Tevârih*'i: (Tahkik-Tercüme-Değerlendirme)", 199.

وله من الشعر مما أنشدني في مدح المزة مما عمله ارتجالاً في مجلس واحد...

⁶⁰ Sadiker, "Şam Hanefî Kadısı Necmeddin Tarsûsî'nin *Kitâbü't-Tevârih*'i: (Tahkik-Tercüme-Değerlendirme)", 199.

فلم يتهيأ له في ذلك الوقت عمل شيء فعمل الوالد في الحال صدراً لذلك...

⁶¹ İbn Tolun, *Kudâtü Dimaşk*, 197, str. 9, 20.

ومما أنشده ارتجالاً في مجلس واحد في مدح المزة...

فلم يتهيأ له في ذلك الوقت عمل شيء فعمل القاضي عماد الدين في الحال صدراً لذلك...

⁶² Hüseyinî, *Züyûlü'l-iber fi haberi men gaber*, , Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985, IV, 148-149.

وقال الحسيني في ذيله في سنة ثمان وأربعين وسبع مئة: والإمام العلامة قاضي القضاة عماد الدين أبو الحسن علي بن أحمد بن عبد الواحد ابن عبد المنعم الطرسوسي الحنفي. حدث عن ابن البخاري وغيره، وولي قضاء الحنفية بدمشق في سنة سبع وعشرين بعد القاضي صدر الدين البصري، فشكرت سيرته وأحكامه، وكان رجلاً جليلاً مهيباً منوراً كثير التلاوة متعبداً. توفي في ذي الحجة منها وولي بعده ابنه القاضي نجم الدين إبراهيم نجم الدين الطرسوسي

⁶³ Sadiker, "Şam Hanefî Kadısı Necmeddin Tarsûsî'nin *Kitâbü't-Tevârih*'i: (Tahkik-Tercüme-Değerlendirme)", 200.

⁶⁴ Nuaymî, *ed-Dâris*, I, 479.

⁶⁵ Nuaymî, *ed-Dâris*, I, 364-365.

⁶⁶ Nuaymî, *ed-Dâris*, I, 410-411.

⁶⁷ Nuaymî, *ed-Dâris*, I, 479.

⁶⁸ Birzâlî'ye metinde öncelik verilmesi kronolojik olarak diğer tarihçilerden önce olması, Tarsûsî'nin atıfta bulunması, Ezraî'nin atanma yazısını Birzâlî'nin okuması sebebiyle söz konusu olayların içinde olması, daha da önemlisi "Dimaşk tarihçisi ve Dimaşk'ta Ehl-i Sünnet'in temsilcisi" (İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, XVII, 245) olarak nitelendirilmesi sebebiyledir. Birzâlî'nin *el-Muktefi* ya da *el-Vefeyât* adlı eserinin Ömer Abdüsselam Tedmürî tarafından tahkik edilen, 2006 yılı Beyrut el-Mektebetü'l-Asriyye baskısı 729 yılına kadarki olayları ele almakta, Tarsûsî'nin yer aldığı 734 ve 736 yılları arası söz konusu baskıda yer almamaktadır. Oysa Nuaymî söz konusu tarihler arasından verdiği malumata bizzat müellifin kendi yazmasından ulaştığını haber vermektedir. Dolayısıyla bu yılların yazılı olduğu tarihler arasına ulaşıldığında Nuaymî'nin, Birzâlî adına aktardığı verileri Birzâlî'nin kendi eseriyle karşılaştırma imkânı olacaktır.

bunu Birzâlî'nin *Tarih*'inden ve kendi el yazması eserinden naklettiğini de sözlerine eklemiştir.⁶⁹ Nuaymî benzer verilerin İbn Kesîr tarafından da dile getirildiğini ifade etmektedir. Nitekim İbn Kesîr'in verileri Birzâlî'nin verileriyle örtüşmektedir. Ayrıca İbn Kesîr Tarsûsî'nin o sırada 15 yaşında olduğuna dikkat çekmektedir.⁷⁰ Nitekim 720 yılının Muharrem ayında doğan Tarsûsî'nin müderrisliğe 15 yaşının Şevval ayında başladığı anlaşılmıştır.

Nuaymî'nin Şibliyye Medresesi başlığı altında Birzâlî'nin kendi el yazmasından ulaştığı bilgilere göre, Tarsûsî 736 yılı Zilhicce'nin yedisi Çarşamba günü Şemseddin Kaşgarî'nin yerine Kasiyûn Dağı eteklerindeki Şibliyye Medresesi müderrisliğine başlamıştır.⁷¹ Nuaymî, Zehebî ve İbn Kesîr'in de aynı bilgileri doğruladığını aktarmakta ve İbn Kesîr'in bu sırada Tarsûsî'nin 17 yaşında olduğunu da sözlerine eklediğini belirtmektedir.⁷² İbn Kesîr'in 15 ve 17 yaş vurguları Tarsûsî'nin doğumu hakkında ileri sürdüğü 2 Muharrem 720 tarihiyle de eşleşmektedir.

Nuaymî, en-Nuriyyetü'l-Kübra Medresesi başlığı altında Şibliyye Medresesi'nde Heseynî'nin *Zeyl*'inden aktardığı biyografiyi tekrar etmiştir. Yalnız burada farklı olarak 2 Muharrem 720 olan doğum tarihini ilave etmiştir.⁷³ Bu durumda Nuaymî'nin Hüseyinî'den iki farklı aktarımda bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Şibliyye Medresesi başlığında doğduğunu ifade edip doğum tarihi olan 2 Muharrem 720 tarihini vermezken en-Nuriyyetü'l-Kübra Medresesi başlığı altında tarihini de vermiştir. Fakat daha önce de temas edildiği üzere Hüseyinî'nin *Zeyl*'inde Mizze'de doğduğuna temas edilse de bize ulaşan nüshada söz konusu tarih yer almamaktadır.

İbn Tolun *Kudâtü Dimaşk* ve *el-Kalâidü'l-cevheriyye* adlı eserlerinde Necmeddin Tarsûsî'den bahsetmiştir. *Kudâtü Dimaşk*'ta Necmeddin Tarsûsî'nin biyografisini aktarırken büyük oranda Hüseyinî'nin *Zeyl*'inden alıntılar yapmış, Nuaymî'ye ait ifadeler de yer vermiştir.⁷⁴ İbn Tolun, *Kudâtü Dimaşk*'ta Tarsûsî'nin doğumunu manzumesi ya da şerhinden vermemiş, Nuaymî gibi Hüseyinî'yi kaynak göstermiştir. İbn Tolun'un, Necmeddin Tarsûsî'nin eğitimi, ilmi dirayeti, kadılığa geçişi ve İbnü's-Şirazi'den hadis almasını Hüseyinî'den,⁷⁵ velut bir yazar oluşu, nazımdaki kabiliyeti, anlayışı, siyaset ve ilişkilerdeki kabiliyetini de Nuaymî'den⁷⁶ alıntıladığı tespit edilmiştir.

İbn Tolun, *el-Kalâidü'l-cevheriyye* adlı eserinde ise Tarsûsî'yi Hanefî Şibliyye Medresesi müderrisi olarak tanıtmış,⁷⁷ Birzâlî ve Hüseyinî'den alıntıda bulunmuştur.⁷⁸ Hüseyinî'den aldığı metin *Kudâtü Dimaşk*'taki ile aynıdır.

Sonuç olarak Necmeddin Tarsûsî hakkında Nuaymî'nin kaynaklarını Birzâlî, Zehebî, Hüseyinî ve İbn Kesîr'in; İbn Tolun'un kaynaklarını ise Birzâlî, Hüseyinî ve Nuaymî'nin eserlerinin oluşturduğu söylenebilir.

SONUÇ

Kitâbü't-Tevârîh fıkıh muhteviyatlı *el-Fevâidü'l-fıkhiyye*'de hukukun uygulayıcısı kadıları ele alan bir bölüm ise de aynı zamanda Memlûk tarihinin erken dönem biyografi kaynaklarından biridir. Nitekim Dimaşk tarihçileri ünvanıyla anılan Nuaymî ve İbn Tolun küçük hacmine rağmen eseri Hanefî müderrislerin, âlimlerin ya da kadıların biyografilerinde; iktidar ulema arasındaki ya da ulemanın kendi aralarındaki ilişkilerinde kaynak olarak kullanmışlardır. Onlar eseri *Kitâbü't-Tevârîh* ismiyle kullanmak yerine manzumenin şerhi şekliyle ifade etmeyi tercih etmişlerdir. Nuaymî, *ed-Dâris fî târîhi'l-medâris* adlı eserinde manzumenin şerhinden iktibaslarda bulunmuş

⁶⁹ Nuaymî, *ed-Dâris*, I, 364.

⁷⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XVIII, 364.

⁷¹ Nuaymî, *ed-Dâris*, I, 410-411.

⁷² Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *el-İber fî haberi men şaber*, thk. Muhammed es-Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl, I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985, IV, 102; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XVIII, 385, 393.

⁷³ Nuaymî, *ed-Dâris*, I, 479.

⁷⁴ İbn Tolun, *Kudâtü Dimaşk*, 198; Hüseyinî, *Min züyûli'l-iber*, 315-316; Nuaymî, *ed-Dâris*, I, 479.

⁷⁵ Hüseyinî, *Min züyûli'l-iber*, 315-316.

⁷⁶ Nuaymî, *ed-Dâris*, I, 479.

⁷⁷ İbn Tolun, *el-Kalâidü'l-cevheriyye*, 200.

⁷⁸ Hüseyinî, *Min züyûli'l-iber*, 315-316.

ve dokuz kadıdan beş tanesinde *Kitâbü't-Tevârîh*'i kaynak göstermiştir. Bu bağlamda *Kitâbü't-Tevârîh*'in, *ed-Dâris*'e kaynaklığı Nuaymî tarafından da dile getirilmiştir. İbn Tolun *el-Kalâidü'l-cevheriyye*'de dokuz kadıdan İbn Atâ, Şemseddin İbnü'l-Harîrî, Şemseddin Ezraî'ye yer vermiş Şemseddin Ezraî dışında iki kadıda manzumenin şerhinden alıntı yaptığını beyan etmiştir. Böylece *Kitâbü't-Tevârîh*, *el-Kalâid*'in kaynakları arasındadır. İbn Tolun *Kudâtü Dımaşk*'ta dokuz kadının tamamını büyük oranda Tarsûsî'den almış, Tarsûsî'ye aidiyeti ifade eden birinci tekil söylemleri değiştirmek suretiyle bazı tasarruflarda bulunmuştur. Bununla beraber Tarsûsî'nin *Kitâbü't-Tevârîh*'ine atıfta bulunmamıştır. Bu kadar benzerliğin tesadüfî olması muhtemel değildir. O yüzden *Kudâtü Dımaşk*'ta da *Kitâbü't-Tevârîh*'in kaynak olduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Ayaz, Fatih Yahya. "Memlükler Döneminin (648-923/1250-1517) Öne Çıkan Vefeyât, Tabakât ve Terâcim Eserleri". *ÇÜİFD*, 16/2, 1-38, 2016.
- Ayaz, Fatih Yahya. *Memlükler Dönemi Vezirlik*. İstanbul: İSAM 2009.
- Ayaz, Fatih Yahya. *Türk Memlükler Dönemi Saray Ağalığı (Üstâdârlık)*. İstanbul: İFAV, 2008.
- Düzenli, Aygül. *Memlükler Döneminde İktidar Ulema İlişkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2021.
- Hüseynî, Ebû'l-Mahâsin. *Min züyûli'l-iber*. thk. Muhammed Reşad Abdüsamed. Kuveyt: Matbaatü Hükümeti'l-Kuveyt, 1986.
- Hüseynî, Ebû'l-Mehâsin. *Züyûlü'l-iber fi haber-i men gaber*. tah. Ebû Hacer Zeğlûl, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- İbn Kâdî Şühbe. *el-İ'lâm bi tarîhi ehli'l-İslâm*. Feyzullah Efendi Koleksiyonu, vr. 170.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâ'îl b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. I-XXI. Kahire: Dâru Hicr, 1997-1999.
- İbn Râfi', Takiyyüddin Muhammed. *el-Vefeyât*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1402.
- İbn Tolun, Şemseddin Muhammed b. Alî b. Ahmed ed-Dımaşkî. *Kitâbü'l-Gurefi'l-aliyye fi terâcimi müteahhiri'l-Hanefiyye*. Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1924, vr. 156b.
- İbn Tolun, Şemseddin Muhammed. *el-Kalâidü'l-cevheriyye fi târihi's-Sâlihiyye*. thk. M. A. Dehmân. Dımaşk: Mutbûâtü Mecma'l-Lügati'l-Arabiyye, 1980.
- İbn Tolun, Şemseddin Muhammed. *es-Sağru'l-bessâm fi zikri men vüllüye kazâe's-Şam*. thk. Selahattin Müneccid (*Kudâtü Dımaşk*). Dımaşk: Matbûâtü'l-Mecma'l-Arabî, 1956.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb fi ahhâri men zeheb*. thk. Abdülkâdir el-Arnaût-Mahmûd el-Arnaût. I-XI. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986-1993.
- Kavas, Ahmet. "İbn Tolun". *DİA*, İstanbul: TDVY, 1999.
- Kılıç, Muharrem. "Necmeddin Tarsûsî". *DİA*, İstanbul: TDVY, 2011.
- Muhammed Gazzi, Necmeddin. *el-Kevâkibü's-sâire bi a'yâni'l-mieti'l-âşira*. I-III. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Nuaymî, Abdülkadir b. Muhammed. *ed-Dâris fi târihi'l-medâris*. thk. İbrahim Şemseddin. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Özen, Şükrü. "Kâdîkudât". *DİA*. İstanbul: TVDY, 2001.
- Sadiker, Ömer. "Şam Hanefî Kadısı Necmeddin Tarsûsî'nin Kitâbü't-Tevârîh'i: (Tahkik-Tercüme-Değerlendirme)". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*. 20 / 1 (Haziran 2020): 176-200, <https://doi.org/10.30627/cuilah.726752>.
- Safedî, Halil b. Aybek. *A'yânü'l-asr ve a'vânü'n-nasr*. nşr. Ali Ebû Zeyd vd. I-VI. Beyrut-Dımaşk: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır-Dâru'l-Fikr, 1998.

- Safedî, Halil b. Aybek. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnaût-Türkî Mustafa. I-XXIX. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000.
- Şık, İsmail. "Necmeddin Tarsûsî'nin "Urcûze fi Vefeyâti'l-A'yân Min Mezhebi Ebî Hanîfeti'n-Nu'mân" Adlı Eseri: Tedkik, Çeviri ve Değerlendirme". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*. 17/1, Haziran 2017.
- Şık, İsmail, Sadiker, Ömer, Akbaş, Hamdi. "Ehl-i Sünnet Teolojik Perspektifinde Kimlik Mücadelesi (Hanefî-Eş'arî Uz(ak)laştırması)". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*. 22/1 (Haziran 2022):1-17. <https://doi.org/10.30627/Cuilah.1099606>
- Şık, İsmail. "Necmeddin Tarsûsî'nin Urcûzesinde Eş'arî-Hanefî Teolojik Farklılaşmaları". *İTOBİAD*. 6/1, (2017).
- Tarsûsî, Necmeddin. "Kitâbü't-Tevârîh". *ed-Dürretü's-seniyye fi şerhi'l-Fevâidi'l-fıkhiyye*. Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey Koleksiyonu, no: Ma 841 34, 195a;
- Tarsûsî, Necmeddin. "Kitâbü't-Tevârîh". *el-Fevâidü'l-fıkhiyye*. Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey Koleksiyonu, no: Ma 841 34, 190 a;
- Tarsûsî, Necmeddin. *Tuhfetü't-Türk Tarsûsî'nin Siyasetnamesi*. hzr. Muhammed Usame Onuş, edt. Özgür Kavak, Hızır Murat Köse. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *el-İber fi haberi men ğaber*. thk. Muhammed es-Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl. I-IV. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.

STRUCTURED ABSTRACT

Salāhaddin Ayyūbī conquered the Egypt and he appointed there a Shāfi qādilqudāt. During the Mamluks period, such as the Ayyūbīds period, qādilqudāt were appointed from the Shāfis qādis, but delegated judge/naibs were appointed from members of different Sunnī sections. By the order of the Baybars I who Sultan of Mamluk, the practice of appointing qādilqudāt was abandoned only the members of the Shāfi section and in the capital city of Cairo, the members of the four Sunnī sections were appointed to judge according to their own sections in 663. Thus, except for the Sunnī sections, other sections were banned and a new legal system was put into practice. This situation started to be applied in the other cities gradually, especially in Damascus in the following years. The practices of these four Sunnī sections paved the way for the construction of madrasahs where important scholars and mudarris were trained there from the members of Sunnī sections. The scholars who grew up in these madrasahs took in charge in different fields of the state and became well known in the history with their practices. In this context, they have become the subject of history books. As a matter of fact, historians and biographers wrote down the lives of these scholars who served at the different fields of the state and the experiences they encountered during their missions. Nuaymī (d. 927) and Ibn Tolun who student of Nuaymī (d. 953) known as Damascus historians are among these historians at the Mamluk period. Nuaymī and Ibn Tolun quoted from the books of historians who lived before themselves in their studies. One of them is the Kitābu't-Tawārīh of Necmeddin Tarsūsī (d. 758) who the Hanafī Qādī of Damascus. It contains a short biography of Hanafī qādis who worked as qādī in the Damascus between the years of 664 and 758. This work is the 13 couplet part of al-Favāidu'l-Fiqhiyya that its consist the 1000 couplet poetic work of Tarsūsī on furū-i fiqh. Tarsūsī annotated his work that its name is al-Favāidu'l-Fikhiyya with his work that its name is ad-Durratu's-Saniyya fī Sharhi'l-Favāidi'l-Fikhiyya. The subject of the our study is source of Kitābu't-Tawārīh for work ad-Dāris fī Tārīhi'l-Madāris which written by Nuaymī and work Qudātu Dimask and al-Kalāidu'l-Cavhariyya which written by İbn Tolun. Dāris fī Tārīhi'l-Medāris that written by Nuaymī includes the biographies of mudarris who gave education in madrasahs and could be judges. Qudātu Dimask contains the translations of the qādī/fāqih who members of the Shāfi, Hanafī, Mālikī and Hanbalī sections from the conquest of Damascus to the time of the this author. It's aim in this study is to prove with examples and evidences that Kitābu't-Tawārīh is a source for these works which are introduced as the history of Damascus in the sources. It's method is the comparing related works in terms of content and text. In this context, it is discussed that nine Hanafī qādis whose biographies are described in Kitābu't-Tawārīh are included in the works of Nuaymī and Ibn Tolun. In our study, the lives of nine qādis were not included because they were discussed in the article that it's name is Kitābu't-Tawārīh of Necmeddin Tarsūsī who the Hanafī Qādī of Damascus": (Analyse - Translation - Evaluation) Quotations in work of Nuaymī are given with page numbers, while quotations in work of Ibn Tolun are given with both page numbers and line numbers. Because, Nuaymī cited Tarsūsī as a source which he quoted his poem in general. However, Ibn Tolun added the line number in addition to the page number, since he didn't cite Tarsūsī, although the knowledge he gave in Qudātu Dimask was very similar. Nuaymī who well known as the historian of Damascus benefited from the works of his predecessors such as Bīrzālī (d. 739) and Ibn Kathīr (d. 774), as well as from work of Necmeddin Tarsūsī who written Kitābu't-Tawārīh which has a biography feature and he stated that he was taken from his annotation. On the other hand Ibn Tolun wrote a work that it's name is Qudātu Dimask which included the biographies of 41 biography of Hanafī qādis. It has been determined that the first nine of qādis are the same with the nine qādis whose mentioned in Kitābu't-Tawārīh. However, Ibn Tolun didn't made any reference to this work which the knowledge resembles exactly. In his other work that its name is al-Kalāidu'l-Cavhariyya, he touched upon the fact that he quoted the commentary of the poem. Therefore, it is a moral obligation to state that Kitābu't-Tawārīh is a source for this work, due to the intense similarities in Qudātu Dimask which no reference is made, while in two of these three works, the authors express their sources by citation method.

KİTÂBÜ'T-TEVARİH'İN MANZUMESİ VE ŞERHİNİN ARAPÇA METNİ

کتاب التوارخ

وقد قضا قضاتنا بالشام	فيما سأبديه من الأعوام
مقدما في ذلك ذكر المولد	وكله بالرمز فاحفظ واحمد
اولهم ابن عطاء وُلدا	في هصْبٍ وفي جمعٍ قد فقدا
وابن العديم بعده قد ولد	في دنجٍ وكان خير مجتهد
ثم قضى في زعخٍ وبعده	صدر الشام صَمَّه وَعُدَّه
أعني سليمان وفي دصتٍ وُلد	ومات في زعجٍ حُذَّه واعتَمِد
في طسخٍ قد فقد الرازي فُقُل	مولده في اخٍ فلا تُحُل
ونجلاه ميلاده في اخٍ	ومات في همدٍ نخذه يا أخي
وابن الحريري قضى في حكذ	ميلاده في جنحٍ حُرٍّ وحُذ
والأذري في دمحٍ مولده	في بيدٍ وفاته فُعُدَّه
في عامٍ نمجٍ ولد الصدر علي	في زكدٍ مات على ما قد وُلِي
وبعده الوالد في طسخٍ وُلد	في حمدٍ فارق بعد ما عَهِد
وصاحب النظم ففي كذٍ ولد	وفي اقتفاٍ أثرهم فمجتهد

هذا الكتاب أشتمل على ذكر مواليده قضاء القضاة الحنفية بالشام المحروس الذين تقلدوا القضاء من سنة أربع وستين وستمئة في أيام السلطان الملك الظاهر بيبرس الصالحى وإلى يومنا هذا. وكذلك اشتمل على ذكر وفياتهم كما تراه بالأسود وهو على حروف الجمل

١- فأولهم قاضي القضاة شمس الدين أبو محمد عبد الله بن محمد بن عطاء بن حسن بن عطاء بن حسين بن جابر بن وهيب

الأذري الحنفي المعروف بالقاضي عبد الله.

مولده سنة خمس وتسعين وخمسمئة كما رمزناه في النظم فإن الهاء بخمسة والصاد المهملة بتسعين والثاء المثلثة بخمسمئة. تفقه عليه الشيخ العلامة رشيد الدين سعيد بن علي البصري وقاضي القضاة صدر الدين علي بن أبي القاسم البصري واتفق أن والده كان حنبلي المذهب وكان يتغالى في الشيخ البيهقي البعلبكي ورحل إليه إلى بعلبك وأقرأ ولده عبد الله القرآن على الشيخ الفقيه ثم استأذن فيما يشتغل به ولده فأشار الشيخ الفقيه أن يشغله على مذهب الإمام الأعظم أبي حنيفة فاشتغل وحفظ القدروري ورحل به إلى الشام فتفقه بها حيث صار رئيس الحنفية بها ودرس بالمدرسة المعظمية وبالحنطونية العصمىة وبالمرشدية وهو أول من درس بها وياشر نيابة القضاء بدمشق مدة عن قاضي القضاة أحمد بن سني الدولة الشافعي ومن بعده من القضاة الشافعية، ثم ولي القضاء استقلالاً من السلطان الملك الظاهر المذكور في سادس جمادى الأولى سنة أربع وستين وستمئة واستناب القاضي بدر الدين المظفر بن رضوان المنبجي مدرس المعينية واستمر قاضي القضاة إلى أن توفي

وجرت له حكاية مليحة مع السلطان الملك الظاهر فإن السلطان الملك الظاهر لما وضع الأمر واحتاط على البساتين بدمشق حضر السلطان بدار العدل بدمشق وجرى الكلام في ذلك فتكلم قاضي القضاة شمس الدين عبد الله هذا المذكور بين الحاضرين وقال اليد لأرباب الأملاك ولا يجل لأحد أن ينازعهم في أملاكهم ومن استحل ما حرم الله فقد كفر. فغضب السلطان غضبا شديدا وتغير لونه وقال أنا أكفر انظروا لكم سلطانا غيبي، وكان الذي حمل القاضي على هذا الكلام مخافة الله تعالى وخشيته، وألقى الله تعالى على خاطره

ذلك الوقت الآية الكريمة فقال: "وإذا أخذ الله ميثاق الذين أوتوا الكتاب ليبينه للناس ولا يكتمونه". وانقضى المجلس على وحشة من السلطان فلما كان في الليل أرسل السلطان طلب القاضي فخاف وأوصى وودع أهله وراح إلى السلطان وفي ذهنه أنه لا يعود فلما دخل قام له السلطان وعظمه وقال له يا قاضي تكفرتنا اليوم في دار العدل، فقال يا مولانا أنا ما خصصت مولانا السلطان بهذا الكلام ولكن كل من استحل ما حرم الله فقد كفر، فقال السلطان لحاشيته القاضي كما هو يكفرتنا وخلع عليه ونزل إلى بيته مجبوراً معظماً. قال البرزالي في المنتقى وأجاز لي جميع ما يرويه وتوفي رحمه الله في يوم الجمعة الثامن من جادى الأول سنة ثلاث وسبعين وستمائة ودفن بسفح قاسيون والوفاء في النظم في قولى "وفي جمع" بالجيم والعين المهملة وآخره خاء معجمة فالجيم بثلاثة والعين لسبعين والحاء بستمائة.

٢- ويعدده ولي قاضي القضاة مجد الدين ابن العديم أبو محمد عبد الرحمن بن صاحب الكبير كمال الدين عمر بن أحمد بن هبة الله

بن محمد بن هبة الله أحمد بن يحيى بن زهير بن هارون بن موسى بن عيسى بن عبد الله بن محمد بن أبي جرادة.

مولده بحلب سنة أربع عشرة وستمائة وهو في النظم ديخ فالدال المهملة بأربع والياء المثناة من تحتها بعشرة والحاء المعجمة ستمائة. كان إماماً جليلاً فاضلاً ديناً متعبداً متقشفاً مواظباً على ورده من النوافل ممدوحاً رئيساً ولم يزل من أول عمره معظماً عند الناس حتى قيل أنه كان في حياة والده يرحم عليه مع جلالة والده.

درس بحلب ودمشق ومصر. فدرس بدمشق بالخانوية الجوانية العصمية وهو أول من درس في المدرسة الظاهرية بالقاهرة وحضر السلطان درسه وسمع بحته ومناظرته وتأخر هو عن الناس حتى تكاملوا فلما حضر قام له السلطان وتلقاه وولي الخطابة بالجامع الحاكمي بمصر مدة وكان له أوراد من العبادة لا يخل بشيء منها وفي يوم الأربعاء سلخ ذي القعدة سنة ثلاث وسبعين وستمائة قدم دمشق قاضي القضاة بها بعد القاضي شمس الدين عبد الله واستتاب القاضي بدر الدين مدرس المعينية المقدم ذكره ومات بجوسق ظاهر دمشق في الشرق القبلي الثلاثاء السادس عشر شهر ربيع الأول سنة سبع وسبعين وستمائة ودفن بترينته بالقرب منه. وما انشده لنفسه:

شهود ودى تودى وهى صادقة وحاكم الشوق بلاسجال قد حكما
هّب أنى مدع قد غاب شاهده ليس قلبك يقضى بالذى علما

٣- ويعدده قاضي القضاة مجد الدين بن العديم ولي دمشق قاضي القضاة صدر الدين سليمان بن أبي الفرا بن وهب بن عطاء الحنفي

صاحب الجامع الكبير.

مولده سنة أربع وتسعين وخمسائة وهو في النظم دصت بالدال المهملة وبعدها تا مثناة تفقه على الشيخ جمال الدين الحصري وولي قضاء القضاة بالقاهرة في أيام السلطان الظاهر بيبرس وحجّ زميله وكان قد قلده القضاة حيث حل ركاب السلطان وكان يحبه ويعظمه ولا يفارقه في غزواته ثم استعفى من القضاء في القاهرة وعاد إلى الشام فلما وصل إلى دمشق أقام مدة قليلة ثم مات ابن العديم فعرض عليه المنصب فقبل وباشر مدة قليلة ثم مات رحمه الله

درس في الظاهرية بدمشق بعد عوده من القاهرة وهو أول مدرس درس بها قبل فراغها وتوفي في ليلة الجمعة سادس شعبان سنة سبع وسبعين وستمائة ودفن بترينته بالقرب من الجامع الأفرم.

٤- ويعدده قاضي القضاة صدر الدين سليمان الأذري ولي قاضي القضاة حسام الدين أبو الفضائل الحسن بن أحمد بن الحسن بن

أنوشروان الرازي الحنفي.

مولده في ثالث المحرم سنة إحدى وثلاثين وستمائة باق سراى وهو في النظم الح بالالف واللام والحاء المعجمة.

وقدم الشام سنة خمس وسبعين وستمائة و اقام بدمشق و درس بها و باشر قضاء القضاة بها في شهر رمضان سنة سبع وسبعين و ستمائة واستتاب نظام الدين أحمد بن الشيخ جمال الدين الحصري وولده قاضي القضاة جلال الدين والقاضي شمس الدين المملطي وفي سنة ست وتسعين و لاه السلطان لاجين قضاء القضاة في القاهرة عوضا عن قاضي القضاة شمس الدين السروجي واتفق له مع السروجي.

حكاية حسنة: فإنه لما لبس الخلعة من عند السلطان ونزل إلى القاهرة للحكم والسروجي في بيته في المدرسة خرج يتلقاه إلى صحن المدرسة فلما سلم عليه قال السروجي له أشتي من إحسان مولانا أن يتفضل علي بالبيت الذي أنا فيه بهذه المدرسة فإن الأولاد ألفوا به فكان قاضي القضاة حسام الدين لا يعلم ان السروجي ساكن في المدرسة فقال له مولانا أنت تسكن هذه المدرسة قال له نعم فوقف مكانه وقال لك علي أن لا أدخلها لا حاكما ولا مدرسا ثم رجع علي فوره وخرج منها وراح إلى مدرسة أخرى غيرها فجلس بها وحكم وكان السروجي يقول ما رأيت مثل هذا الرجل كنت أتمنى من أن يترك لي بيتا في مدرسة ترك لي البيت والمدرسة وخرج ولم يحكم في مكاني الذي كنت أحكم فيه.

فلما اقبل لاجين عاد إلى دمشق في ذي الحجة سنة ثمان وتسعين على عادته في القضاة والتدريس وغير ذلك. فلما كانت سنة تسع وتسعين و جرت الفتنة العامة من التتار وهي وقعة غازان ملك التتار وخرج قاضي القضاة حسام الدين المذكور للقاء العدو والغزو وشهد المصاف و فقد في الوقعة ولا يعرف خبره ولهذا نبهت في النظم بقولي "في طسخ قد فقد الرازي" بالطاء والصاد المهملين وآخره خاء معجمة ولم أقل مات لأنه لا يتحقق موته في ذلك الوقت. وقيل أن غلامه كان آخر عهده به أنه قال له اسقني فسقاه ثم حمل في العدو وغاب عن الغلام وأنا أدركت ولده قاضي القضاة جلال الدين وهو يتوقع مجيئه وربما قال له بعض الفرخ في وقت أنه مأسور بقبرص وأنه طلب منه ذهبا كثيرا حتى ينفك به والله أعلم بما كان من أمره.

٥- وولي ولده قاضي القضاة جلال الدين أبو العباس أحمد

لما نقل والده إلى مصر في سنة ست وتسعين وستمائة مولده في سنة احدي وخمسين وستمائة بأكوريا من بلاد الروم وهو في النظم اخ بالنون والحاء المعجمة وذكر عن نفسه أنه ولي القضاة بجرت برت وعمره سبع عشر سنة ودرس بدمشق بالختونية والريحانية والقضاة والعدراوية والمقدمية وناب والده في الحكم بدمشق في سنة ست وتسعين وستمائة وفي سنة سبع وتسعين ولي القضاة بها استقلالا لما انتقل أبوه إلى القاهرة وولي الريحانية في يوم الأربعاء الحادي والعشرين من ذي الحجة سنة تسع وتسعين وستمائة. و حج ثلاث مرات الأولى في سنة تسع وثمانين وستمائة وكان قاضي الركب والثانية في سنة سبع عشرة وسبعمائة والثالثة في سنة إحدى وعشرين وسبعمائة.

وبما يحكى عنه من العجائب أنه تزوج بجنية وهو متوجه إلى الشام وبقيت تعاوده مدة واختلف في النقل عنه في وقاها فقال لي بعض من سأله عن ذلك أنه قال له نعم وبعضهم قال أنكره. وتوفي في يوم الجمعة تاسع عشر شهر رجب الفرد سنة خمس وأربعين وسبعمائة وهو في النظم همد بالمعجمة.

٦- وبعد فقد قاضي القضاة حسام الدين المذكور في وقعة التتار ولي قاضي القضاة شمس الدين محمد بن عثمان بن أبي الحسن بن

عبد الوهاب الأنصاري المعروف بابن الحريري حافظ الهداية.

مولده بدمشق في عاشر صفر سنة ثلاث وخمسين وستمائة وهو في النظم جنح بالجيم والنون والمعجمة قرأ الفقه على الشيخ عماد الدين بن الشجاع وعلى الشيخ رشيد الدين سعيد بن علي البصروي تفقه عليه والذي وعمي وقاضي القضاة برهان الدين بن عبد الحق

وأخوه الشيخ شهاب الدين والشيخ شمس الدين بن هاشم وشيخنا الشيخ نجم الدين القحفازي والشيخ شرف الدين بن النحاس وجماعة شرح الهداية وعلق فوائد فقهية.

ولي تدريس المدرسة الخاتونية البرانية في سنة ثمان وتسعين وستمائة. ولي القضاء بدمشق في يوم الاثنين ثاني شهر رمضان سنة تسع وتسعين وستمائة. واستتاب جدي لأبي اقضى القضاة شمس الدين ابن العز وذكر الدرس بالمدرسة الخاتونية ودرس بالفرخشانية أيضا قديما في سنة إحدى وثمانين وستمائة وفي سنة سبعمائة درس بالظاهرية بدمشق عوضا عن القاضي شمس الدين الملقبي وفي ثاني عشر ذي القعدة من سبعمائة عزله قاضي القضاة جلال الدين وكانت هذه العزلة غير صحيحة فإنها لم تكن من السلطان وإنما كانت من الوزير والنائب ولهذا أحكام جلال الدين فيها لا تنفذ.

ثم في يوم الثلاثاء سادس جمادى الآخرة سنة إحدى وسبعمائة أعيد إلى القضاء بتقليد السلطان فكانت المدة التي لا ينفذ فيها أحكام جلال الدين ستة أشهر وثمانية وعشرين يوما ودرس قديما بالمرشدية والصادرية وولي بعض مدارس بصرى وفي ثامن شهر ربيع الأول سنة عشر وسبعمائة وصل البريد بطلبه إلى القاهرة حاكما وتوجه يوم الاثنين العشرين من الشهر المذكور وبلغني ممن أثق به أنه امتنع عن ركوب البريد وركب بغلته وتوفي بمصر على القضاء في يوم السبت خامس جمادى الآخرة سنة ثمان وعشرين وسبعمائة وهو في النظم حكذ بالحاء المهملة وبعدها كاف ودال معجمة.

٧- وعزل ابن الحريري وولي قاضي القضاة شمس الدين مجد بن ابراهيم بن داود بن حازم الأذري في سنة خمس وسبعمائة

مولده في سنة أربع وأربعين وستمائة بأذرعات وهو في النظم دمخ بالدال المهملة والميم والحاء المعجمة تفقه على الشيخ عماد الدين بن الشجاع وعلى الشيخ رشيد الدين سعيد البصروي وأخذ النحو عن بدر الدين بن مالك.

ولما قدم من أذرعات كان سنه دون العشرين بقليل فقرأ القرآن بالجامع الأموي على الشيخ يحيى المنبجي في مدة يسيرة فيما قيل دون ستة أشهر ثم اشتغل بالفقه وتوجه إلى حلب ودرس بها بالحلاوية وأفتى ثم انتقل إلى دمشق ودرس بالريحانية والشبلية البرانية والعلمية.

وفي سنة خمس وسبعمائة ولي القضاء بدمشق وكانت ولايته سنة كاملة واتفق أنه عُزل ابن الحريري وولي فلما كان اثناء ولايته ذكر الشرف بن بشار في درس الظاهرية عند ابن الحريري أنه رأى البارحة كان قائلا يقول ولاية الأذري عام فضبط جدي رحمه الله ذلك عليه فمضت السنة ولم ينزل فلما كان بعد أيام وصل الخبر بعزله وتولية الصدر علي فخيب وكان يوم ولي الصدر علي بمصر كان تعليق السنة لولاية الأذري. وكان سبب عزله جدي أقضى القضاة شمس الدين رحمه الله فإنه كان له بيت بالمدرسة النورية وكان فيه حوائج وقماش لحموه ولورثته وهو مغلوق فجاء الأذري وفتحه بغير إذن أربابه فقام جدي إلى قاضي القضاة تقي الدين سليمان الحنبلي وأثبت ذلك عنده فحكم بفسقه وانعزاله وهجر المكتوب إلى القاهرة فقدم للسلطان فعزله وولي الصدر علي وتوفي رحمه الله في يوم الأربعاء الثامن والعشرين من شهر رجب سنة اثنتي عشر وسبعمائة بالقاهرة وهو في النظم بيد بالباء الموحدة والياء المثناة من تحتها والذال المعجمة.

٨- وبعده ولي قاضي القضاة صدر الدين علي بن الشيخ صفي الدين أبي القاسم بن محمد بن عثمان بن محمد البصروي.

مولده سنة اثنين وأربعين وستمائة بقلعة بصرى بالشام أيام الخوارزمية وهو في النظم بمخ بالباء الموحدة والميم والحاء المعجمة تفقه على الشيخ صفي الدين والده وعلى قاضي القضاة شمس الدين عبد الله بن عطاء المقدم ذكره تفقه عليه جماعة منهم شيخنا العلامة نجم الدين القحفازي والشيخ صدر الدين سليمان البصروي والقاضي عماد الدين ابن ابي العز والشيخ جمال الدين البسطامي والشيخ ناصر الدين ابن الروبة والشيخ ناصر الدين العتال.

درس بمدارس بصرى ودمشق بالمرشدية والصادرية والنورية والمقدمية والخاتونية البرانية ووصل من القاهرة يوم الجمعة التاسع والعشرين من ذي القعدة من سنة ست وسبعمئة متوليا قضاء القضاة بدمشق عوضا عن الأذرعى وولي فيها قضاء العسكر في شعبان سنة تسع وسبعمئة وشرح أول الجامع الكبير للصدر سليمان وكان مشهورا بمعرفة الجامع الكبير والزيادات.

وسمعت من شعره ما أنشدنيه خالي أفضى القضاة علاء الدين بن أفضى القضاة شمس الدين بن العز رحمه الله ما صورته:

وَعَدُونَا بِأَنْ نَبِيتَ بَخِيرٍ وَسُرُورٍ وَنِعْمَةٍ فِي الْخِرَاكِيِّ
صَدَقُونَا فِيهَا بِهِ وَعَدُونَا فِي الْخِرَاكِيِّ بِنَتْنَا وَلَكِنْ بِلَاكِيِّ

وكان سبب هذا النظم أنه بات ليلة برؤقٍ بعض التركمان وكانت ليلة باردة فما آوؤهم ولا أكرمهم فلما كان الصبح وجدوا من البرد ألما شديدا فعمل هذين البيتين ارتجالا واستناب في الحكم جدي لأي أفضى القضاة شمس الدين المذكور ثم لوالدي رحمه الله توفي ببستانه بسطري ظاهر دمشق يوم الأربعاء بعد العصر ثالث شعبان سنة سبع وعشرين وسبعمئة وهو في النظم زكذ بالزاي المعجمة والكاف والذال المعجمة. وُضِيَّ عليه بكرة نهار الخميس بسوق الخيل ودفن بسفح قاسيون بالقرب من المعظمية.

٩- وبعد قاضي القضاة صدر الدين ولي والذي رحمه الله وهو قاضي القضاة عماد الدين أبو الحسن علي بن الشيخ محي الدين

أبي العباس أحمد عبد الواحد بن عبد المنعم بن عبد الصمد الطرسوسي الحنفي تغمده الله برحمته ورضوانه وأسكنه فسيح جناته.

مولده يوم السبت ثاني شهر رجب سنة تسع وستين وستمئة بمنية ابن خصيب بالصعيد الأعلى بديار مصر وهو في النظم طسخ بالطاء والسين المهملتين وبعدها خاء معجمة.

تفقه في دمشق على قاضي القضاة شمس الدين بن الحريري وعلى الشيخ سراج الدين أحمد الرومي وعلى الشيخ ابي العلاء محمود البخاري وقرأ الخلاف على صاحب محي الدين بن النحاس درس أولا بجامع قلعة دمشق يوم الخميس خامس عشرين جادى الأولى سنة عشرين وسبعمئة وفي صفر سنة اثنين وعشرين وسبعمئة باشر نيابة الحكم عن القاضي صدر الدين المذكور وولي القضاء استقلالاً بعد مَشِيَّه عقيب وفاته، وبأشرف في النصف من شهر رمضان سنة سبع وعشرين وسبعمئة.

ودرس بالنورية والمقدمية والريحانية والقيمازية وكان رحمه الله متقن الفقه والفرائض ويحفظ القرآن العظيم حفظا لم ير في وقته من يحفظه مثله ولا أسرع من تلاوته من غير إخلال بشيء منه صلى به بكاله في سنة اثنين وثلاثين وسبعمئة وسنة ثلاث وثلاثين وسبعمئة في التراويح في ثلاث ساعات ونصف على اصطلاح الحنفية من التهليل على رأس الأربع وكان أدين الفقهاء في زمانه وأجودهم باطنا ليس بجسده من الخبث ولا من الهوى شيء . شأنه دائما التلاوة. حج مرتين مرة قديما في سنة سبع وثمانين أو حولها، ومرة سنة تسع وثلاثين وسبعمئة وكنت في خدمته وكانت الوقفة الجمعة وله من الشعر مما أنشدنيه في مدح المزة مما عمله ارتجالا في مجلس واحد:

أهواك يا مزة الفيحاء أهواك
أهوى هواك ومالك البارد الزاكي
قد طفت في البر والبحر المديد فلم
أر جمالا وحسنا مثل مغناكي
نباتك الطيب والأزهار أجمعها
ولم أذق قط طعاما مثل مجناكي
أنهارها كرحيق السلسبيل جرى
بين الرياض ونشر المسك ريثاكي
فالحمد لله مولانا وسيدنا
إذ خصنا وحبانا طيب سكناكي
ثم الصلاة على المختار من مضر
خير البرية من عرب وأتراكي

وله أيضا وقد قيل له أن الشيخ تاج الدين بن الفركاح كان يوما جالسا بين أصحابه فقال النار تشعل من أسفل والعرف من فوق فقيل يا سيدي اعمل لهذا صدرا فلم يتهبأ له في ذلك الوقت عمل شيء فعمل الوالد في الحال صدرا لذلك .

هجرانكم قد قتلني مذ براني الشوق   وساقني سوء حظي نحو حنفي سوق
يا ليت شعري ترا ما عندكم من ذوق   النار تشعل من أسفل والعرف من فوق

ونزل لي عن القضاء في أول ذي الحجة من سنة ست وأربعين وسبعمئة وتزهد عن الدنيا وانقطع رحمه الله تعالى في منزله بالمرزة على تلاوته وعبادته الى ان توفى في يوم الاثنين سلخ ذى الحجة سنة ثمان واربعين وسبعمئة بمنزله بالمرزة وصلي عليه في بقية ذلك اليوم ودفن بالمرزة بترية الشيخ الصالح علاء الدين الصوابي ووفاته في النظم في حمد بالحاء المهملة والذال المعجمة

١٠- وقولي فارق بعد ما عهد مرادي أنه نزل عن الحكم في حياته وقولي في النظم "وصاحب النظم ففي كذ" بالكاف والذال المعجمة في ثاني المحرم سنة عشرين وسبعمئة مولدي بالمرزة.